

TEOSOFIE ȘI NAȚIONALISM ÎN TRANSILVANIA: CAZUL DIONISIE STOICA

LIVIU BORDAȘ

La sfârșitul secolului trecut, la numai câțiva ani de la moartea lui Eminescu, Nicolae Iorga scria: "Avem o literatură așa de sărăcăcioasă, așa de restrânsă, pe ogorul cugetării românești răsar plante așa de puține încât nu trebuie să fim tocmai așa de scrupuloși în plivirea buruienilor, mai ales că între dânsese se pot strecura adevărate flori, opere de valoare pe care le uităm astfel."¹ Nu toți contemporanii lui Iorga au avut generozitatea marelui istoric, ba dimpotrivă, unii au dat dovadă de un zel extrem în plivirea firelor literare mai firave. După mai bine de un secol, literatura română s-a îmbogățit considerabil dar cu toate acestea, hélas!, motivele pentru a ne întoarce privirile către autorii uitați din trecut nu lipsesc.

E un lucru prea bine știut că generațiile intelectualiilor ardeleni de dinainte de 1918 nu au fost generații libere. Ele și-au dedicat forțele luptei politice, naționale și culturale a românilor din Austro-Ungaria. Unii dintre acești oameni de cultură și-au pus în luptă nu numai talentul și condeii dar chiar și propria viață, nemaiputând să se bucure de șansa de a crea într-o Românie eliberată de lupta pentru realizarea dezideratului național.

Printre acești intelectuali români, membru a ceea ce am putea numi "generația *Luceafărului*", a fost și Dionisie Stoica, dispărut pe frontul sârbesc în plenitudinea forțelor sale creatoare. În România întregită, pentru care el a luptat, nu s-a bucurat, probabil, nici măcar de un necrolog. În memoria prietenilor și colegilor săi care i-au supraviețuit, a rămas un simplu nume legat din când în când de întemeierea *Luceafărului*, de mișcarea teatrală ardeleană sau de *Gazeta de Duminecă*. La sfârșitul secolului, el pare să se fi șters chiar și din memoria locurilor unde a trăit, a luptat și a scris: Brașov, Arad, Șimleu sau Marghita. Încercând să-i schițăm viața și activitatea ne-am lovit de această ingratitudine a istoriei, atât literare cât și politice. Informațiile ce stau la baza rândurilor de mai jos au fost culese cu precădere din ziarele și revistele al căror redactor și colaborator a fost.

¹ Nicolae Iorga, *Cei uitați*, 30 septembrie 1890.

Dionisie Stoica s-a născut probabil pe la sfârșitul anului 1879 sau începutul lui 1880.² Originar din Rotbav, în comitatul Brașovului, el a fost unul din cei trei fii supraviețuitori din șase născuți ai învățătorului Ioan Stoica (1840 - 1907) și ai Paraschivei Solca, ambii de religie ortodoxă. Tatăl său și-a făcut un scop în viață din a le da băieților o educație aleasă, nesocotind prea scumpă nici o jertfă.³ Școala și liceul le-a urmat la Brașov, primind o educație în limba română orientată către cultura de peste Carpați. În 1895, fiind în clasa a treia liceală, el a călătorit pentru prima dată în regatul român.⁴ Din 1900, beneficiind de un stipendiu al fundației Emanuil Gojdu, administrată de Consistoriul ortodox din Sibiu, Dionisie Stoica a venit la Budapesta (strada Szondi, nr. 94) pentru a studia literele și filosofia.

În acea perioadă, Universitatea din Budapesta funcționa cu patru facultăți: teologie, filosofie, drept și medicină, fiind frecventată în anul universitar 1900-1901 de aproape cinci mii de studenți. În primele două decenii ale secolului nostru, un număr de 150-200 de români au studiat aici, iar aproape 400 și-au făcut doctorantura în științe juridice, științe politice, teologie, filosofie și medicină. Majoritatea lor au fost susținuți prin efortul fundațiilor românești de stipendii administrate de Consistoriul ortodox din Sibiu și cel greco-catolic din Blaj, de Astra, de asociațiile culturale de la Arad și din Maramureș, de episcopiile ortodoxe de la Arad și Caransebeș și greco-catolică de la Lugoj și de asociațiile grănicerești din Năsăud. Între anii 1900 și 1904, numărul studenților români oscila între 28 și 37 pe semestru.⁵ Ei erau organizați în *Societatea de lectură a studenților universitari români din Budapesta "Petru Maior"*, în care Dionisie Stoica a avut un rol de frunte. El a fost ales membru al comitetului de conducere, vicepreședinte în 1901⁶ și președinte al secției literare în anul 1902/1903.⁷ În anul 1901, Stoica

² În matricola Universității din Budapesta, el figurează în anul universitar 1905/1906 cu vârsta de 26 ani. Apud. Cornel Sigmirean, *Români la Universitatea din Budapesta (1900-1919). Doctori în științe, Banatica*, tom. 13, partea II, Reșita, 1995, pp. 127-167 (vezi p. 139).

³ Ioan Stoica, *Gazeta de Duminecă, Șimleul Silvaniei*, IV, nr. 36, 15 septembrie 1907, p. 6. (rubrica *Noutăți*).

⁴ Dionisie Stoica, *Predeal-București-Constanța. Impresii de călătorie*, *Gazeta de Duminecă, Șimleu - Silvaniei*, III, nr. 28, 22 iulie 1906, pp. 3-5.

⁵ Apud. Cornel Sigmirean, *loc. cit.*

⁶ Cf. Raportor, *Sara de cunoștință a studenților români*, *Poporul Român*, Budapesta, I, nr. 3, 27 septembrie/10 octombrie 1901. La noile alegeri care au avut loc după o lună, a fost ales alt vicepreședinte. Vezi *Dela "Petru Maior"*, *idem*, nr. 15 și 17 din 8/21 și 15/28 noiembrie 1901, p. 2. Acest an universitar a fost marcat de un conflict surd în interiorul societății. Vezi articolul *Te pun pe gânduri...*, *idem*, nr. 18, 3/16 martie, p. 1.

⁷ El a fost ales în prima ședință a societății din anul universitar 1902/1903 împreună cu funcția de membru în biroul comisiei supraveghetoare. Vezi *Dela "Petru Maior"*, *Poporul Român*, Budapesta, II, nr. 83-84, 20 octombrie 1902, p. 3 și *Luceafărul*, Budapesta, I, nr. 9-10, 15 noiembrie 1902, p. 158. Pentru mai multe detalii vezi registrul cu *Protocolul ședințelor comitetului societății "Petru Maior"* pe anii 1900-1904, păstrat la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca împreună cu alte manuscrise și scrisori legate de activitatea acesteia.

a editat primul almanah al societății în care, alături de materiale de diverse profiluri, a publicat un istoric al celor treizeci de ani de activitate scurși de la întemeierea ei.⁸

Tot atunci, în al doilea an de studenție, și-a început și activitatea jurnalistică odată cu înființarea, în octombrie 1901, a *Poporului Român* de către Dumitru Birăuțiu, care va deveni cea mai bună și cea mai răspândită gazetă pentru țărănime, ajungând la un tiraj de douăsprezece mii de exemplare. El avea funcția de “redactor prim” al gazetei pe care, în perioada 1901-1904, o va scrie aproape singur și a jucat un rol esențial în apariția tipografiei *Poporul Român*, în martie 1902. Devotatul său prieten din Șimleu, Ioan P. Lazăr, va scrie peste câțiva ani: “Acest jurnal, a cărui importanță nime nu o mai discută, ar fi încetat să mai apară, dacă prin stăruințele d-lui Stoica nu s-ar fi întemeiat cea dintâia tipografie românească la Budapesta, pentru care banii și girul necesar a fost dat de dl. Ioachim Lainer, rudenia sa, cantor român în Măieruș lângă Brașov.”⁹ Tot el va scrie, cu altă ocazie, “nici un alt ziar al nostru n-a desvoltat în așa masă și măsură și în timp atât de scurt gustul de citit al păturii noastre de jos, ca *Poporul Român* prin scrisul limpede și înțeles de țărani, ieșit dintr-o caldă inimă, al d-lui dr. Stoica.”¹⁰ La acest ziar pentru popor, Dionisie Stoica a făcut, timp de peste patru ani, o politică angajat naționalistă, urmărind cultivarea și trezirea țărânimii române.

Anul 1902 a marcat, atât în rândurile tineretului universitar din Cluj și Budapesta cât și în cele ale oamenilor publici, apariția unei mișcări naționale și culturale noi influențată de curentul literar din regatul român și în special de revista *Sămănătorul* a lui Vlahuță și Coșbuc, animată apoi de Nicolae Iorga. *Poporul Român* a avut un rol deosebit de important în sprijinirea politicii “activiste” inaugurate de Aurel Vlad, care va duce la alegerea, în 1905, a patrusprezece deputați români în parlamentul din Budapesta. Datorită tipografiei *Poporul Român* a apărut în același an și revista *Luceafărul* înființată la inițiativa și cu banii unui apropiat prieten al lui Stoica, Aurel Paul Bănuțiu, cel care va juca un rol major în teatrul românesc din Transilvania.¹¹ *Luceafărul* avea să fie

⁸ Dionisie Stoica, *Viața societății “Petru Maior” din anul 1871 până în zilele noastre*, în: Almanahul Societății de lectură “Petru Maior”, Budapesta, 1901, pp. 22-52.

⁹ I. P. Lazăr, *Lămurirea unei neînțelegeri*, *Gazeta de Duminecă*, Șimleu - Silvaniei, III, 40, 14 octombrie 1906, pp. 2-3.

¹⁰ I. P. Lazăr, *O rectificare*, *Gazeta de Duminecă*, Șimleu - Silvaniei, III, nr. 29, 29 iulie 1906, p. 2.

¹¹ A. P. Bănuțiu, brașovean și el (com. Cohalm), va debuta abia în 1904, cu proză, în ziarul *Poporul Român*. Vezi Mircea Zăciu, *Aurel Paul Bănuțiu*, în: *Dicționarul scriitorilor români*, A-C, Editura Fundației culturale române, București, 1995, p. 238-240; Lucian Drâmba, *A. P. Bănuțiu și mișcarea teatrală din Transilvania*, *Lucrări științifice*, extras 1, Oradea, 1967; *Prefață* la volumul *Scrieri*, ediție și prefață de Petronela Negoșanu, Editura Minerva, București, 1974. Corespondența dintre Dionisie Stoica și A. P. Bănuțiu din perioada 1902-1909 precum și cea dintre A. P. Bănuțiu și fratele acestuia, Emanuel Stoica se păstrează la Biblioteca Centrală de Stat, București, mss. B 27: S 88, respectiv mss. S 88: B 27. Ea a fost cercetată și utilizată de Stelian Mândruț și Grațian Mărcuș în singurul studiu de până acum care a încercat să contureze personalitatea și activitatea lui Dionisie Stoica, “*Gazeta de Duminecă*”, *Șimleu, 1904-1911: Apariție, program, ziariști și tipografi*, în *Acta Musei Porolissensis*, V, Zalău, 1981, pp. 651-672.

cea de-a doua revistă literară ardeleană, după bătrâna *Familia* de la Oradea, care nu va mai supraviețui decât câțiva ani.

După câteva ședințe ținute în lunile aprilie și mai, s-a constituit un comitet de redacție alcătuit din zece persoane: Alexandru Ciura, Octavian Goga, Ioan Lupaș, Dionisie Stoica, Sebastian Stanca, toți studenți în litere și filosofie, Ion Lapedatu, Ion Montani, Vasile E. Moldovan Gheorghe Zăria și Aurel P. Bănuțiu, numit editor și redactor responsabil al revistei.¹² Primul număr a apărut la 1 iulie 1902 iar până la 15 septembrie, când începea noul an universitar, au fost publicate șase numere. Revista a fost, de fapt, îngrijită de Bănuțiu și Stoica, întrucât pe timpul verii toți ceilalți s-au răspândit pe la casele lor.¹³ În luna noiembrie, începe să participe la ședințele redacționale și tânărul Octavian Tăslăuanu care, având idei literare diferite dar și o atitudine megalomanică jignitoare ("în Budapesta eu sunt cel mai învățat român"), a devenit sămânța neînțelegerilor din comitet. Lupta pentru supremație din interiorul acestuia a dus, după vacanța de Crăciun, la demisia lui A. P. Bănuțiu, D. Stoica, Gh. Zăria și S. Stanca. Ea va fi, însă, anunțată abia în numărul 7, din 1 aprilie 1903,¹⁴ când Tăslăuanu - care la 1 ianuarie fusese introdus de Goga în comitetul de redacție - și-a consolidat poziția neoficială de conducător al revistei, i-a mutat redacția în locuința sa și a denunțat tipărirea ei la *Poporul Român*, lucru pe care ulterior l-a pus pe seama "intrigilor teosofice ale lui Dionisie Stoica".¹⁵

¹² Printre cei legați de începutul *Luceafărului* se mai numără și Ion Agârbiceanu și Octavian Prie.

¹³ Deși după vacanță, Alexandru Ciura, cel care fusese ales președinte și redactor șef, nu s-a mai întors la Budapesta, el figurează mai departe cu acest titlu în caseta redacțională. Rolul de primă mână al lui Dionisie Stoica îl recunoaște, dintre toți memorialiștii de mai târziu, doar dușmanul său, Octavian Tăslăuanu. Vezi Octavian Tăslăuanu, *Sposedanii*, ediție îngrijită de Gelu Voican, Editura Minerva, București, 1976, p. 113.

¹⁴ *Redacțional*, *Luceafărul*, Budapesta, II, nr. 7, 1 aprilie 1903, pp. 139-140. Vasile E. Moldovan și Ion Montani plecaseră deja din Budapesta iar Ion Lapedatu va pleca și el în luna iulie. Peste un an, plecând și Goga și Lupaș, Tăslăuanu va rămâne singur proprietar, editor și redactor șef al revistei pe care, în 1906, o va muta la Sibiu. Ulterior, pentru a-și atribui un mai mare merit în începuturile revistei, Tăslăuanu a făcut relatări tendențioase asupra acestei perioade, continuând să jignească "ceata comitetului de redacție" din care "cei fără nici o însușire literară s-au înlăturat singuri, nu și fără supărări". Vezi Octavian Tăslăuanu, *Aminții de la "Luceafărul"*, 1936; reeditat în *Sposedanii*, ediție îngrijită de Gelu Voican, Editura Minerva, București, 1976, p. 140 etc. De asemenea, remarcile injurioase la adresa lui Stoica în scrisorile adresate lui Goga la 31 mai/12 iunie 1903, 15 iulie 1903 și 9 septembrie 1905. *Octavian Goga în corespondență*, ediție îngrijită de Daniela Poenaru, prefată de V. Netea. Editura Minerva, București, 1975, pp. 318, 319, 333. Acestor relatări le-au răspuns unii din membrii primului comitet. Vezi A. P. Bănuțiu, *Cum a răsărit "Luceafărul"*, *Patria*, Cluj, 20 iunie 1934; Ion Lapedatu și Sebastian Stanca, în *Tribuna*, Cluj, mai 1942; A. P. Bănuțiu, în *Luceafărul*, s.n., mai, iunie 1942; Sebastian Stanca, *Cum am înființat revista "Luceafărul" la Budapesta*, *Revista de istorie și teorie literară*, București, nr. 4, 1970, pp. 645-652; A. P. Bănuțiu, *Autobiografie*, în: *Scrieri*, op. cit., p. 18, 47-48. Poziția lui Octavian Goga se află în *Aminții*, București, 1939. Vezi, nu fără precauții, studiile lui Mihai Triteanu, "*Luceafărul*" 1902-1920 *indice bibliografic analitic*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1972 și Vasile Netea, *Geneza revistei "Luceafărul"*, Manuscriptum, București, nr. 3, 1973, pp. 178-183.

¹⁵ O. Tăslăuanu, *Sposedanii*, op. cit., p. 142. Scrisorile către Octavian Goga din acea perioadă îl arată, de fapt, preocupat să instauraze controlul său personal asupra a tot ceea ce era legat de revistă. Cf. *Octavian Goga în corespondență*, op. cit., p. 317 ș. u.

Sub semnătura lui Dionisie Stoica au apărut în *Luceafărul* numai recenzii și câteva poezii sub pseudonimul Horia.¹⁶ După ruptură el nu a mai colaborat deloc la revistă preferând-o pe concurenta ei, *Familia*. Conflictul său cu Tăslăuanu, care nu era doar temperamental ci și unul de principii, nu se va aplană nici mai târziu când se vor critica reciproc în presă de câte ori vor avea ocazia.

Din această perioadă, a primului comitet de redacție al *Luceafărului*, datează și cele dintâi semne de care avem cunoștință ale interesului lui Dionisie Stoica pentru teosofie. Acest angajament intelectual a stârnit animozitatea lui Tăslăuanu care nu se va tempera nici măcar după două decenii de la dispariția acestuia pe front. În *Amintiri de la "Luceafărul"* el scrie: "Ceilalți tineri din jurul *Luceafărului* aveau sentimente românești, dar toți, fără excepțiune, erau robi ai culturii străine, străbătută de curenți cosmopolite la modă. Îmi aduc aminte de lupta ce am dus-o cu Dionisie Stoica, teosoful, care voia să convertească pe băieți la noua religie pseudo-indiană, îndemnându-i să se închine celor șapte Karme. Părintele mișcării teosofice era un român, Silviu Suci, înalt funcționar la ministerul de interne ungar, om blând și cumsecade. Teosofia era una dintre rătăcirile cele mai nevinovate ale românilor din Budapesta. Cine își va da osteneala să răsfășie primul an al revistei *Luceafărul* va mai găsi câteva rătăcirii de acest fel, cari n-au avut însă nici o urmă și nici o influență asupra vieții naționale a revistei. Ea a rămas un steag de luptă românească între zidurile capitalei ungare."¹⁷

Stoica a scris în *Luceafărul* o scurtă cronică a celor două conferințe ținute la Budapesta, între 22 și 26 octombrie 1902, de secretarul general al societății teosofice din Germania, Edwin Böhme, la invitația specială a lui Silviu Suci (*Das Geheimniss unserer Entwicklung* și *Die Religion nicht neben unserem Leben, sondern unser Leben selbst Religion*). Teosoful german e prezentat ca un misionar care "voește să împrăștie între cugetătorii mai profunzi, idei cari nu doară că ar sta în contradicție cu cele sfinte (Biblia), ci chiar înlesnesc priceperea acestora".¹⁸ La sfârșitul aceluiași an, el ține, la societatea "Petru Maior", conferința *Ceva despre noi* în care "pornind dintr-un punct de vedere mai înalt filosofic (s. n.), a atins în treacăt mai multe scăderi actuale".¹⁹ Aceasta a fost urmată de alte trei conferințe ținute în trei duminici consecutive din lunile aprilie și mai, ce urmăreau să introducă "cel mai nou curent filosofic", teosofia, în rândul tineretului universitar din Budapesta. La ele participă pentru prima dată în istoria societății studențești și membri ai coloniei române din Budapesta precum și oaspeți din provincie. Conferințele au fost urmate de discuții în care s-au angajat Ioan Lupaș, Ion Lapedatu, Octavian Goga, Sebastian Stanca, George Zăria și par să fi avut un real

¹⁶ Vezi *Luceafărul*, I, 1902, rubrica *Bibliografie*, pp. 15, 30, 31, 46, 47, 96, 158, 191; *O lume aș da, În pădure* etc., idem, pp. 5, 73.

¹⁷ Octavian Tăslăuanu, *Amintiri de la "Luceafărul"*, 1936; reeditat în *Spovedanii*, op. cit., p. 138.

¹⁸ *Conferințe filosofice*, *Luceafărul*, I, nr. 9-10, 15 noiembrie 1902, p. 158.

¹⁹ *Dela "Petru Maior"*, *Luceafărul*, II, nr. 1, 1903, pp. 190-191.

succes, fapt care a dus la publicarea lor imediată în volum.²⁰ Acest volum este primul de acest gen în literele românești și s-a bucurat de mai multe recenzii favorabile, atât în Transilvania cât și în vechiul regat. Într-o recenzie publicată în revista *Familia*, Aurel P. Bănuțiu era de părere că “era mai bine ca noul curent să se afirme poate altfel – și dacă încape vorba – mai autoritativ”.²¹

Interesul pentru curente spiritualiste pare să fi cunoscut la începutul secolului o largă răspândire printre tinerii intelectuali români din Transilvania. *Tribuna* publicase cu câțiva ani mai înainte o lungă serie de articole spiritiste sub semnătura lui I. Ieșeanu. Chiar și *Luceafărul* își avea “specialistul” său în persoana lui Gavril Todică²² ce scria în paralel același gen de articole și la *Gazeta de Transilvania*. În martie 1903, Slavici a atacat noua revistă în *Tribuna poporului*, acuzând-o a fi ediția românească a foii *Egy Világosság*, organul spirițiștilor din Budapesta.²³ Acestui atac i-a răspuns Alexandru Ciura de la Blaj, în numărul din 1 aprilie²⁴ – cel care anunța și retragerea grupului Bănuțiu-Stoica – iar de atunci încolo, cu o singură excepție după mai mulți ani,²⁵ revista a evitat cu scrupulozitate acest subiect. O. Tăslăuanu se va dovedi un adversar tenace al acestor idei “cosmopolite” care amenințau, după părerea lui, construirea unei culturi naționale sănătoase și puternice.²⁶ Chiar și Ion Lapedatu observa la încheierea conferințelor că “nu e sosit timpul pentru lățirea astorfel de idei în poporul nostru”. E poate simptomatic pentru această atitudine că următoarea conferință de la “Petru Maior”, cea de-a noua, a fost ținută de Ioan Lupaș cu titlul *Șovinismul național din punct de vedere psihologic*. Dionisie Stoica era,

²⁰ Dionisie Stoica, *Trei conferințe teosofice*, Tipografia “Poporul Român”, Budapesta, 1903, 103 pp. Vezi și dărilor de seamă publicate în *Poporul român*, nr. 16, 17 și 18 din 3, 10 și 17 mai 1903, p. 3-4, 3, 4.

²¹ Aurel P. Bănuțiu, *Despre teosofie*, Familia, Oradea, XXXIX, nr. 26, 27, iunie, iulie 1903, pp. 306-307, 317-319. O notiță apărută în *Poporul Român*, III, nr. 30, 27 iulie/9 august 1903, p. 6 menționează că “Broșura aceasta nu e pentru țărani ci numai pentru inteligenți. A fost lăudată în foile de la noi și din țară și e o lectură de tot interesantă pentru cei ce se ocupă cu studii filosofice.”

²² Gavril Todică, *Spațiul și timpul*, Luceafărul, I, nr. 12, 1902, p. 187; William Crookes, idem, II, nr. 1, 2, 1903, pp. 11-12, 32-33; *Radiotelegrafia și fenomenele telepatice. Studiu psihologic*, idem, II, nr. 6, 1903, pp. 103-106; *Visuri ca revelații artistice*, idem, III, nr. 21, 1903, pp. 349-350; *Astronomia în literatură*, idem, nr. 6, 1908, p. 136.

²³ *Tribuna poporului*, 12/25 martie 1903. Cu peste un deceniu în urmă, când tânărul Gheorghe Bogdan-Duică, publicându-și în volum tălmăcirea episodului *Savitri* din *Mahābhārata*, se temea de atacuri dogmatice pornite din mediile blăjene - Slavici i-a scris o prefață în care apăra epopeea “pagână”, afirmând că ocupă un loc important în cultivarea poporului. *Savitri. Povestire indică din Mahābhārata*, traducere de G. Bogdan-Duică, Prefață de Ioan Slavici, Tribuna, Sibiu, VIII, nr. 120-125, 1891, xv+46 p.

²⁴ Alexandru Ciura, “*Egy világosság*” – pentru dl. Slavici, Luceafărul, III, nr. 7, 1 aprilie 1903, pp. 136-138.

²⁵ M. Strajan, *Despre spiritism*, Luceafărul, 1912, nr. 9, pp. 189-191. Același autor abordase cu ani în urmă și tema *Cosmopolitismul și naționalismul în literatură*, Familia, VI, nr. 45, 46, 1870, pp. 529-531, 541-543 în care comenta părerile despre romantism ale teosofului E. Schure în lupta sa împotriva unui fals cosmopolitism (i. e. universalitate).

²⁶ Printre altele, el recenzează favorabil și cartea profesorului de dogmatică de la Blaj, Vasile Suciu, *Hipnotism și spiritism. Studiu critico-teologic*, în Luceafărul, 1907, nr. 9, p. 187.

însă, un autentic naționalist dar care credea că teosofia este tocmai acel curent filosofic care poate lumina spiritul liderilor poporului român, “fiindu-le cunoscute misterele lui celor mai luminați dintre conducători, nu ca să le propage, ci ca înșiși trezindu-se la viață, să-i poată trezi și pe alții.” Această afirmație se baza pe convingerea că teosofia nu este doar un alt curent filosofic, ea nu cuprinde teorii ci este însăși cunoașterea adevărului ca atare. În consecință “nu numai că e frumos a o cunoaște, dar e și de cea mai mare trebuință și încă din punct de vedere național.”²⁷ Și A. P. Bănuțiu, proaspăt “ucenic în ale teosofiei”, se ridică împotriva părerii că aceasta ar profesa principii cosmopolite fiind periculoasă pentru națiune. El susține că “în ziua de azi aceste două lucruri, iubirea de neam și de umanitate se pot aduce în perfectă concordanță.”²⁸

Se pare însă că societatea cultă românească nu s-a regăsit, nici atunci și – cu excepția unor singuratici – nici mai târziu, în ideile profesate de teosofie. Deocamdată, modul de a înțelege raportul dintre teosofie și naționalism, și mai ales poziția inflexibilă a lui Tăslăuanu, a dus la ruperea unității generației intelectuale ardeleni de la începutul secolului și a afectat definitiv rolul de lider de care Dionisie Stoica începuse să se bucure.

În luna octombrie apare, sub îngrijirea sa, *Calendarul poporului român pe 1904* în care publică un studiu despre *Românii în America* unde, sub influența suflului trezirii naționale, se întemeiaseră primele societăți culturale românești în Pennsylvania și Cleveland. Până în anul 1905, el a făcut gazetărie activă la ziarul *Poporul Român* căruia i-a dat o direcție națională orientându-l către țărănime. A publicat articole politice și culturale, poezii, proză, știri, editoriale, traduceri din maghiară etc., multe din ele fiind nesemnate. După plecarea sa de la *Poporul Român*, proprietarul său, Dimitrie Birăuțiu, a încercat să-și atribuie singur meritele ziarului.²⁹ Dar adevărul este că acesta nu a avut decât ideea înființării unei publicații și, așa cum va mărturisi Stoica, “n-a avut intențiuni să scoată foaie națională, ci un jurnal senzațional care să se vândă; dânsul a fost și este socialist, făcându-se naționalist după ce s-a convins că între români numai așa poți profita

²⁷ Dionisie Stoica, *Trei conferințe teosofice*, op. cit., pp. 7, 12.

²⁸ Aurel P. Bănuțiu, *Despre teosofie*, loc. cit., p. 319.

²⁹ Polemica izbucnită între cei doi, în lunile octombrie și noiembrie 1906, în coloanele ziarelor *Tribuna*, *Poporul Român* și *Gazeta de Duminecă*, a făcut un mare serviciu istoriei literare. Vezi articolele lui D. Birăuțiu din *Poporul Român*, Budapesta, 20 octombrie 1906, *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 43, 4 noiembrie 1906, pp. 3-5 etc. și cele ale lui Dionisie Stoica: *O clarificare*, *Tribuna*, reproduc sub titlul *Bună credință ori reavoință?* în *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 42, 28 octombrie 1906, pp. 3-6; *Gazeta și Tipografia “Poporul Român”*, *Lămuriri și constatări. Răspuns unei întâmpinări. Cine-i Birăuțiu?*, idem, nr. 44, 45, 11 și 18 noiembrie 1906, pp. 2-6, 2-3; *O chestie care trebuie limpezită*, idem, nr. 45, 18 noiembrie 1906, pp. 2-3; *Chestia s-a limpezit*, idem, nr. 46, 25 noiembrie 1906, p. 3. Polemica va reizbucni scurt peste un an, cu ocazia unui articol al lui I. P. Lazăr. Vezi D. Birăuțiu, *Pentru cei neorientați*, *Poporul Român*, nr. 46, 23 noiembrie 1907 și răspunsul lui D. Stoica și I. P. Lazăr, *Iară și iară - Birăuț*, *Gazeta de Duminecă*, IV, nr. 47, 1 decembrie 1907, pp. 4-5.

materialicește și moralicește.“ Concretizarea unui ziar pentru popor la Budapesta precum și direcția națională care a sprijinit politica “activistă” românească îi aparțin în întregime lui Dionisie Stoica.

Din preocupările sale pentru teosofie și filosofie orientală nimic nu transpare, însă, în ziarul al cărui redactor șef era. Despre India întâlnim doar câteva notițe informative de tipul curiozităților și un singur articol despre *Războiul din India al Angliei*.³⁰ O interesantă notă, intitulată *Un sfânt indian*, relatează că “În Oxford se află de câteva zile un bărbat, care e în stare a-și opri bătaia inimii pe o jumătate de minută. În acest timp spiritul lui zice că “plutește și vede viitorul.” Înainte cu trei ani el mai fusese în Anglia și a pus în uimire pe medici cu minunățiile sale. În New-York încă a dat o reprezentație înainte cu câteva săptămâni fiind de față dr. Ayres. Cu această ocaziune a vorbit despre moartea unui american renumit, despre a cărui moarte abia după trei zile sosi o știre la New-York. Omul acesta se cheamă Agamya Guru Paramahamsa.”³¹ Sub titlul *Credințe păgâne* sunt criticate superstițiile indienilor: “Credințe păgâne din cele mai primejdioase stăpânesc încă viața și inima poporului pe unele locuri. Așa de pildă, indienii cred că, fiind omul bolnav, trebuie să aducă jertfe zeului lor care apoi îl va însănătoși. De n-a folosit jertfa ce-i ai adus, trebuie să dai una mai prețioasă și tot așa până găsești gustul zeului și îi împlânzești mânia. De curând judecătorii engleze au osândit grav pe doi frați pentru omorârea unui copil cerșetor. Frații au recunoscut fapta, nici nu s-au îngrozit de ea ci spuneau așa: Noi am fost vreme îndelungată bolnavi. La sfaturile prietenilor am jertfit zeilor un cocoș și o capră, dar n-a folosit. Văzând că zeul așteaptă jertfă mai mare, am jertfit pe acel copil găsit. - Și duși de astă credință proastă, ci că ajung în ridicarea prețului jertfei până la aceea că părintele își jertfește pe propriul fiu pentru gustul curiosului zeu, pe care crede că, prin asta, ca prin cea mai dureroasă jertfă, îl va îmbuna să-i dea sănătatea ori să-l scape de năcazul ce-l are.”³² Dimpotrivă, ziarul promovează o literatură semănătoristă în sensul pe care i l-a dat Iorga, adică o “literatură ce pleacă și se îndreaptă spre popor”, și abundă în luări de poziție naționaliste. Pentru o asemenea atitudine, în 1905, când va scrie din nou pentru o lună la *Poporul Român*, lui Stoica i se intentează proces de către procuratura ungară, pentru articolul *Spiritul vremii și lupta noastră*.³³

³⁰ Poporul Român, Budapesta, II, nr. 7, 6 februarie 1902, p. 2.

³¹ *Idem*, III, nr. 49, 19/27 decembrie 1903, p. 5.

³² *Idem*, IV, nr. 14, 4/7 aprilie 1904, p. 4.

³³ Poporul Român, Budapesta, V, nr. 90, 1905. În Gazeta de Duminecă, III, nr. 14, 14 aprilie 1906, p. 10, a apărut o notiță intitulată *Proces de presă* care spune: “Dl. dr. Dionisie Stoica, care muncește în ziaristica română de 5 ani și deși însușește român, a reprezentat întotdeauna calea de mijloc, cea naturală, în câștigarea drepturilor noastre naționale și în propășirea noastră culturală, căutând vina și în lăuntru, nu numai în afară – a fost luat în timpul din urmă la țintă din partea procuraturii ungurești, în procesându-i articolul *Spiritul vremii și lupta noastră*, apărut în n-rul 90, 1905 al *Poporului Român* din Budapesta. Dl Stoica a recunoscut, în fața judelei de investigațiune dr. Kallay, că e autorul articolului și a luat toată răspunderea. Și-a înaintat apoi excepțiunile în scris.”

În 1904, după terminarea studiilor, el a plecat sub arme, la miliție, mai întâi la Sibiu iar apoi la Budapesta.³⁴ Cu toate că în această perioadă serie mai rar, el a rămas redactor șef al *Poporului Român*. Atunci a început să publice în revista *Familia* o serie de articole literare inspirate din copilăria sa și din anii petrecuți în școală, unele dintre ele apărând chiar pe prima pagină.

În iunie 1905 a avut loc la Budapesta un eveniment teosofic de primă mână: Annie Besant, președinta Societății Teosofice, sosise pentru a ține o serie de trei prelegeri în limba engleză: *Știință și teosofie, Psihologie și știință și Filosofia religiei*. În cronica pe care o semnează în *Familia*, Stoica îi schițează bătrânei doamne “aderentă și propagatoare a filosofiei indice” un viu portret: “Îi văzusem fotografia înainte cu doi-trei ani: aceeaș față albă, acelaș păr alb-cenușiu tăiat bărbătește, haina de aceeaș culoare albă; numai vremea pare că își săpase mai adânc urmele în fața ei cea blândă, împodobită cu ochi plini de iubire și bunătate. A vorbit liber, în fața unui public distins și numărös, despre filosofia religiei. A început încet, lin, respicat, încălzindu-se tot mai mult de ideile și simțemintele cărora le da expresie. Convingerea cu care vorbea, o puteau ceti din espunerea acestei femei și cei ce nu pricepeau limba engleză. A vorbit în continuu mai bine de o oră și făcea impresia că ar putea vorbi și mai departe fără a obosi. <...> Oratoarea a vorbit despre religie și în legătură a tractat teosofia din punct de vedere religios, filosofic și științific. Vederile nu și le impune căci nici nu se pot asimila decât de cine are pregătirea necesară. Scopul îi e numai să îndemne pe oameni la o viață morală, etică din pricepere și convingere, nu din frică ori obicei. Înțelesul vieții să fie lămurit înaintea noastră și să fim pătrunși că viața are un rost și că ne e dată să trăim și să ne nobilităm în ea. Suntem datori să găsim armonia între trup și suflet, să le nobilităm pe amândouă și mai ales sufletul și să ne precizăm raportul și locul în viața socială. Dorințele să ne fie totdeauna curate căci atunci așa ne vor fi gândurile și faptele; nici odată să nu venim în conflict cu legile trecătoare omenești și eterne divine. Viața să ne fie morală și totdeauna cu scop mai apropiat ori mai îndepărtat căci atunci nici odată nu ne va fi spre greutate.”³⁵

Din luna iulie a aceluiași an, odată cu preluarea redacției *Gazetei de Duminecă* din Șimleu - Silvaniei de către Victor Deleu și transformarea ei din “gazetă populară”³⁶ în “organ național-politic”, Stoica a început aici o colaborare,

³⁴ Dacă și-ar fi făcut serviciul militar obligatoriu în cursul anilor de studiu, i s-ar fi menținut bursa și pe perioada acestuia. Și-a amânât, însă, anul de serviciu.

³⁵ Dionisie Stoica, *Conferințe teosofice*, Familia, Oradea, XLI, nr. 23, 5/18 iunie 1905, pp. 272-273.

³⁶ Gazeta a avut inițial caracter de magazin, voindu-se “un ziar ilustrat, după forma ziarelor germane”. Vezi corespondența lui Ioan P. Lazăr cu George Coșbuc, cu care fusese coleg la Gimnaziul superior greco-catolic din Năsăud și apoi în redacția *Tribunei* din Sibiu. Apud. Stelian Mândruț, *Contribuții privind începuturile ziaristicii române sălăjene*, Acta Musei Porolissensis, IV, Zalău, 1980, p. 765. Ea a apărut simultan cu alte reviste de orientare semănătoristă precum *Junimea literară* (Cernăuți), *Făt-Frumos* (Bârlad), *Ramuri* (Craiova) dar direcția determinat semănătoristă i-a fost imprimată abia prin intrarea în redacție a lui Dionisie Stoica.

mai întâi cu articole ne semnate, ce avea să-i modifice destinul.³⁷ În noul an universitar 1905/06, s-a înscris la doctorat cu o teză despre Alexandru Vlahuță (în limba maghiară). Pentru aceasta, el a făcut mai multe călătorii de documentare la București, intrând în contact personal cu subiectul tezei sale și cunoscând și alte personalități ale vieții culturale românești, precum Iorga, M. Dragomirescu, Tzigara-Samurçaș, Kalinderu, Bianu. În același timp, se gândea la diverse perspective de viitor: studii de teologie la București, la Cernăuți, un post la Biblioteca Academiei sau la cea universitară. Deși gata pentru tipar încă la sfârșitul anului 1905, teza a fost tipărită de Birăuțiu cu o întârziere de câteva luni, astfel încât Stoica și-a susținut doctoratul abia pe 7 aprilie 1906.³⁸ La filosofie, examenele de doctorat se stabileau dintr-o materie principală și una secundară care putea fi și filosofia.³⁹ Baza examenului era însă teza de doctorat. Cuprinsul ei se structurează astfel: Precuvântare; I. Introducere; II. Biografie; III. Opere, A) Versuri: a) *Poezii* (1866), b) *Din goana vieții*, c) *Iubire*, d) *Poezii* (1880-1904); B) Proză: 1) Novele, 2) Schițe și tipuri, 3) Impresii, 4) Conferințe, 5) Articole literare, Critici și polemici, 6) Romanul *Dan* 7) *România pictorească*; C) Critica operelor; IV. Individualitate; V. Limba; VI. Eminescu și Vlahuță; VII. Încheiere. Ea este primul studiu de amploare asupra lui Vlahuță - devansând cu mai mulți ani pe cel al lui Ibrăileanu, apărut în 1912, la Iași - și a fost receptat favorabil atât de critici români, precum Ilarie Chendi⁴⁰ cât și maghiari. Din păcate, în lipsa publicării unei versiuni românești, cartea a ratat șansa unei mai largi receptări și recunoașteri, așa cum o merita.

În același timp cu susținerea doctoratului, el a trebuit să apară în procesul de presă intentat de procuratura maghiară. După obținerea titlului de doctor,

³⁷ Primul articol semnat pare a fi *Nașterea Mântuitorului*, *Gazeta de Duminecă*, II, no. 52, 7 ianuarie 1906, pp. 2-3.

³⁸ Data susținerii doctoratului nu e menționată în matricolă. Vezi Arhiva Universității din Budapesta, Fond Evidența doctorilor, I, f. 6, apud. Cornel Sigmirean, loc. cit., p. 139. Ea e semnalată de Ioan P. Lazăr în *Gazeta de Duminecă*, Șimleul Silvaniei, III, nr. 14, 14 aprilie 1906, p. 9.

³⁹ În perioada 1900-1918 și-au trecut doctoratul în filosofie la Universitatea din Budapesta, cincisprezece români: unul în 1900/01, Ioan Lupaș în 1904, Dionisie Stoica în 1905/1906, câte unul în 1907/08 și 1908/09, trei în 1909/10, câte unul în 1910/11 și 1911/1912, iarăși trei în 1913/14 (unul dintre ei era Florian Al-George din Sângeorz, n. 1889, probabil unchiul lui Sergiu Al-George și frate cu poezii Ion și Vasile Al-George), o femeie în 1914/15, Victor Chereșteșiu în 1917. Alte personalități care și-au obținut doctoratul la Universitatea din Budapesta au fost Traian Vuia (drept, 1901), Virgil Nemoianu (medicină, 1905), Petru Groza (drept, 1908), Zaharia Boilă (drept, 1918). Majoritatea românilor urmau doctoratul în drept și medicină. Apud. Cornel Sigmirean, loc. cit.

⁴⁰ Ilarie Chendi, *Cronica literară*, *Viața literară*, I, no. 24, 11 iunie 1906, p. 5. Totuși afirmația acestuia că "dl. Stoica desigur n-are să fie în viitor nici poet mare, nici ziarist de frunte, dar va fi în schimb un bun cercetător literar și harnic dascăl, căci lucrarea e făcută cu zel și cu dragoste pentru literatura română" a provocat articolul de apărare al lui Ioan P. Lazăr, *O rectificare*, *Gazeta de Duminecă*, III, no. 29, 29 iulie 1906, p. 2 (semnat Red. "Gaz. De Dum.") în care susține că "dl. dr. Dionisie Stoica în prezent e unul dintre cei mai de frunte ziariști ardeleni și în generația tineră cel dintâiu ziarist de profesie."

Dionisie Stoica declină oferta lui Ioan Russu Șirianu de a intra în redacția *Tribunei* din Arad și pleacă la București, în perioada dinaintea marii expoziții jubiliare din august, unde primește ospitalitatea lui Nicolae Iorga ce îi aprobase activitatea de până atunci. Se pare că inițial s-a bucurat de un anumit succes în capitala României. El redactează știri despre românii transilvăneni în *Neamul Românesc*, colaborează la *Revista idealistă* și la alte ziare din capitală,⁴¹ trimite corespondență pentru *Tribuna* din Arad și mai ales pentru *Gazeta de Duminecă* din Șimleu - Silvaniei în care se succed într-un ritm impresionant note, semnalări, informări, critici literare și numeroase articole de fond. Întreaga sa activitate publicistică s-a concentrat pe susținerea mișcării politice a românilor ardeleni. Totuși, el nu pare a se fi adaptat mediului literar bucureștean despre a cărui mentalitate – cu care se întâlnise mai demult în persoana lui Tăslăuanu – a scris rânduri aspre. Chiar și relația cu Iorga cunoaște unele asperități.⁴² Tot la București, la începutul lunii iulie, Dionisie Stoica s-a logodit cu domișoara Mărioara Zisu,⁴³ angajament care însă nu pare să se fi finalizat întrucât nu există nici o informație ulterioară despre o eventuală soție a sa.

Oricare ar fi fost motivele, Dionisie Stoica s-a întors în Transilvania la începutul lui 1907, anul în care a debutat deznaționalizarea forțată, și s-a implicat cu noi energii în lupta națională. La 17 februarie el a venit la Șimleu - Silvaniei, unde fratele său Emanuel lucra ca funcționar la banca "Silvania", al cărei contabil șef era Ioan P. Lazăr. Între ei existau puternice legături de prietenie și afecțiune care se vor cimenta peste câțiva ani prin căsătoria lui Emanuel cu fiica acestuia, Lucia. Naș a fost părintele mișcării teosofice românești, Silviu Suciu.⁴⁴ Emanuel Stoica era activ în viața culturală și politică a Șimleului, colabora la *Gazeta de Duminecă*, participa la prelegerile populare și la manifestările românești din partea locului.⁴⁵

Din luna aprilie, Dionisie Stoica a intrat în redacția *Tribunei* din Arad, considerat a fi cel mai bun cotidian din Ardeal. În cele aproape șapte luni cât a stat la *Tribuna* a avut o contribuție importantă la renașterea vieții culturale

⁴¹ Până în octombrie 1906 scrisese patru articole în *Tribuna* (dintre care unul a fost reprodus de *Epoca* și un alt ziar din București) și unul în *Revista idealistă* (reprodus în alte două ziare din București).

⁴² Vezi nota lui Iorga din *Neamul românesc*, nr. 35, septembrie 1906 contra publicării lui Dionisie Stoica în ziarul *Adevărul*, de fapt *Dimineața*. De asemenea, articolul de răspuns al lui Ioan P. Lazăr, *Lămurirea unei neînțelegeri* și scrisoarea către redacție a lui Dionisie Stoica datată 17 septembrie, *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 40, 14 octombrie 1906, pp. 2-3 și 4. S. Mândruț și G. Mărcuș exagerează pe nedrept dimensiunile acestei reacții la un "conflict cu magistrul său, Iorga", op. cit., p. 664.

⁴³ Cf. *Logodiți*, *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 27, 15 iulie 1906, p. 6.

⁴⁴ Logodna lor a avut loc la 4 august 1909 iar cununia la 16 mai 1911. Apud. *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 30, 26 iulie 1909 și VIII, nr. 15-16, 21 mai 1911, p. 3.

⁴⁵ Vezi *inter alia*, prelegerile populare din ianuarie 1907 când a vorbit despre modul *Cum își petrece poporul timpul iernei* și cum ar trebui să-l petreacă. *Gazeta de Duminecă*, IV, nr. 1, 2, din 13 și 20 ianuarie 1907, p. 6. El se află și printre semnatarii apelului pentru adunarea populară din 19 aprilie. Idem, nr. 14, 14 aprilie 1907. Cel de-al treilea frate, Cornel Stoica, a rămas în casa părintească.

românești din regiune, reinițiind activitatea *Asociației culturale arădene*, la a cărei inaugurare a rostit, în calitate de secretar, conferința *Importanța culturii naționale*.⁴⁶ În noiembrie el s-a întors, însă, la Șimleu pentru a pregăti, în calitate de redactor șef, transformarea *Gazetei de Duminecă* într-un “organ politic și cultural” cu un număr de pagini, colaboratori, conținut, calitate redacțională și tiraj ridicate. În scrisoarea *Către On. public românesc* pe care o semnează la 13 noiembrie, alături de Ioan P. Lazăr, proprietar și editor, și Victor Deleu, redactor responsabil, se anunța că, de la începutul anului 1908, “voim să facem din *Gazeta de Duminecă* nu numai un organ politic după cerințele timpului de azi ci și o gazetă culturală, în sensul adevărat al cuvântului, atât pentru poporul de rând cât și pentru cărturarii români.”⁴⁷ Primul număr al noii direcții conduse de el, este însă nr. 49 din 15 decembrie 1907. *Gazeta* va atinge cote valorice supreme sub redacția sa ce va dura până la 13 iunie 1910 când, părăsind Șimleul, va rămâne doar colaborator extern. *Neamul Românesc* al lui Iorga o va aprecia ca pe o “foaie pe care de când o conduce dl. dr. Dionisie Stoica, are informație bogată și dovedește interes pentru chestiile mai mari și în rândul întâiu pentru cele de cultură.”⁴⁸

Chiar de la sosirea la Șimleu, el s-a implicat în toate activitățile culturale și naționale ale românilor sălăjeni: intră ca tenor în corul *Casinei române* din Șimleu încă din decembrie 1907,⁴⁹ conferențiază la seratele artistice din localitate, la adunările *Reuniunii femeilor române sălăjene*,⁵⁰ dar și la cele protestatare de la

⁴⁶ *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 1 și 2 din 4 și 11 ianuarie 1909, pp. 5-6 și 5.

⁴⁷ *Gazeta de Duminecă*, IV, nr. 45, 17 noiembrie 1907, p. 7. Vezi și *Noutăți*, p. 5-6. De asemenea. “*Gazeta de Duminecă*”, idem, nr. 47, 1 decembrie 1907, p. 8 și Dionisie Stoica, *Cum va fi redactată gazeta noastră*, idem, nr. 49, 15 decembrie 1907, p. 1.

⁴⁸ Vezi, deja, *Neamul Românesc*, II, nr. 68, 23 decembrie 1907, p. 1096. De asemenea aprecierea lui M. Dragomirescu în *Convorbiri critice*, II, nr. 2, 15 ianuarie 1908, p. 96. Despre *Gazeta de Duminecă*, vezi studiile lui Mircea Popa, *Din trecutul cultural al Sălajului: Gazeta de Duminecă (1904-1911)*, Năzuința, Zalău, III, nr. 137, 15 august 1970; *O revista uitată: Gazeta de Duminecă (1904-1911)*, Familia, Oradea, VII, nr. 4, aprilie 1971; *Istoria presei literare românești din Transilvania până la 1918*, Cluj-Napoca, 1980, pp. 172-176; *Momente din trecutul presei sălăjene românești*, Acta Musei Porolissensis, XVIII, Zalău, 1994, pp. 509-524 și mai ales cele ale lui Stelian Măndruț, *Contribuții privind începuturile ziaristicii române sălăjene*, Acta Musei Porolissensis, IV, Zalău, 1980, pp. 759-767; “*Gazeta de Duminecă*”, *Șimleu, 1904-1911: Apariție, program, ziariști și tipografi*, Acta Musei Porolissensis, V, Zalău, 1981, pp. 651-672 (în colaborare cu Grațian Mărcuș). Pentru un inventar general al presei sălăjene, vezi Valentin Dărăban, Doru E. Goron, *Contribuții la istoria presei românești în Sălaj*, Acta Musei Porolissensis, VI, Zalău, 1982, pp. 473-501.

⁴⁹ Vezi lista coriștilor în *Gazeta de Duminecă*, IV, nr. 51-52, 23 decembrie 1907 și fotografia corului în *Șchița monografică a Sălajului*, întocmită de dr. Dionisie Stoica și Ioan P. Lazăr, “Victoria” institut tipografic și de editură, în Șimleu - Silvaniei, 1908, p. 186.

⁵⁰ Vezi, printre altele, conferința ținută la prima serată artistică din Șimleu, *Femeia ca factor cultural*, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 51, 14 decembrie 1908, pp. 5-7 și cuvântarea rostită la adunarea generală de la Hotoan, în iulie 1909, *Punctul nostru de vedere*, idem, VI, nr. 28, 12/25 iulie 1909, pp. 3-7 și 8-9.

Giurmelciș (Plopiș), Măieriște etc.,⁵¹ activează în Despărțământul Șimleu al Aștei,⁵² înființată la 11 noiembrie 1908 *Comitetul teatral* din Șimleu în cadrul *Societății pentru fond de teatru român* (președinte va fi Coriolan Meseșan iar secretar el însuși)⁵³ ș. a. Anul 1908 a fost, însă, marcat de reuniunea Asociației Transilvane la Șimleu, între 6 și 9 august. Pregătirile, de care s-au ocupat Ioan P. Lazăr (partea materială) și Dionisie Stoica (partea culturală), nu au cunoscut precedent și au atras atenția întregii lumi românești asupra a ceea ce fusese considerat, pe nedrept, un amorf orășel de provincie.⁵⁴ Printre altele, Stoica a editat foaia volantă *Astra la Șimleu*,⁵⁵ a pregătit și publicat pentru această ocazie *Schița monografică a Sălăgiului* (în colaborare cu I. P. Lazăr) și s-a îngrijit de reprezentarea piesei sale de teatru *Moise Păcurariu*.

Cu toate că exista precedentul unei așa-zise “micromonografii” publicată în șase numere din gazeta *Federațiunea* în 1868 și atribuită lui George Pop de Băsești (“un român armalist”),⁵⁶ Stoica și Lazăr sunt considerați cei dintâi monografi români ai acestei regiuni. Intențiile lor nu se opreau însă la o simplă schiță scrisă în timpul record de trei luni. În mai 1909, la îndemnul a “doi bărbați de mare valoare din București”, Stoica a prezentat *Schița monografică a Sălăgiului* pentru marele premiu Năsturel al Academiei Române, ca parte a *Monografiei complete a Sălăgiului* în patru volume de peste 500 de pagini fiecare, cu vreo 4-500 de clișee și pentru a cărei preparare ar fi fost nevoie de trei sau

⁵¹ Cf. *Adunarea din Giurmelciș*, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 46, 22 noiembrie 1908, p. 1; reprodus parțial în *Lupta românilor din “Țara Silvaniei” pentru drepturi politice și făurirea statului național unitar român (1905-1918)*. Culegere de documente, note și comentarii de Ioan Tomole, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 111-112. Vezi în același loc și raportul primpretorului plasei Șimleu-Silvaniei despre adunarea populară protestatară de la Măieriște, din 29 noiembrie 1908, pp. 113-115.

⁵² Aparent, el figurează abia din 1909 ca membru al acestui despărțământ. Apud. Ioan Muscă, *Membri sălăjeni ai Aștei (1861-1918)*, *Acta Musei Porolissensis*, XVI, Zalău, 1992, p. 523.

⁵³ Vezi *Gazeta de Duminecă*, V, 47, 16 noiembrie 1908, pp. 1-2, 3.

⁵⁴ Pregătirea și desfășurarea serbărilor e reflectată de articolele semnate de I. P. Lazăr și D. Stoica (Comitetul aranjator) în *Gazeta de Duminecă*: *Serbările de la Șimleu*, nr. 28, 8 iulie 1908, p. 1; *Serbările noastre*, idem, nr. 29, 13 iulie, pp. 1-2; *Serbările de la Șimleu*, idem, nr. 30, 20 iulie, p. 1; *Astra la Șimleu. După serbări*, nr. 31-32, 3 august, pp. 1-10; *Astra la Șimleu și presa*, idem, nr. 33 și 34, 10 și 17 august, pp. 2-9 și 2 (aprecierile ziarelor *Tribuna*, *Drapelul*, *Unirea*, *Libertatea*, *Szilagysömlyo*, *Neamul Românesc*, *Telegraful Român*, *Biserica și Școala*, *Țara Noastră*, *Semănătorul*). Vezi și revista *Transilvania*, XXXIX, nr. 3, august-septembrie 1908, p. 170-177. Pentru o privire de sinteză, vezi studiul lui E. Boruga, *Adunarea generală a “Aștei” de la Șimleu Silvaniei din 6-9 august*, *Acta Musei Porolissensis*, I, Zalău, 1977.

⁵⁵ *Astra la Șimleu*, redactor Dionisie Stoica, Șimleu, august 1908, 12 pp. Această foaie pare a fi devenit o raritate bibliofilă. Apud. Gabriel Vasiliu, *Presa sălăjeană – oglindă a realităților social-culturale ale timpului (1900-1940)*, *Acta Musei Porolissensis*, XX, Zalău, 1996, p. 522.

⁵⁶ Vezi Gelu Neamțu, *O “micromonografie” a Sălăgiului publicată la 1868 în paginile gazetei “Federațiunea”*, *Acta Musei Porolissensis*, XVII, Zalău, 1993, p. 387-399. Cu toate că și Petri Mór era de origine română, monografia sa e scrisă în limba maghiară și fidelă punctului de vedere oficial maghiar.

patru ani și de un substanțial ajutor financiar.⁵⁷ Proiectul nu a putut fi finalizat în lipsa suportului din partea Academiei, dar valoarea schiței monografice a fost recunoscută și răsplătită în iulie 1909, cu premiul Mureșanu al Astei.

Premiera piesei populare *Moise Păcurariu* a avut loc în seara zilei de 7 august, cu Aurel P. Bănuțiu și Ștefan Mărcuș în rolurile principale.⁵⁸ Pregătirile pentru premieră, ce s-au făcut sub conducerea lui Bănuțiu, au început cu două săptămâni înainte. La reprezentație au asistat peste 1500 de persoane printre care și mulți țărani cărora le era de fapt adresată. Prin aceasta Dionisie Stoica se afirma încă o dată ca un scriitor realist inspirat din lumea țăranului român. El nu era numai un adept al filosofiei indiene în interpretare teosofică, dar și un admirator al lui Vlahuță care pledase în termeni hotărâți pentru o literatură de inspirație națională: “când e vorba de subiecte de dramă sau de roman, ni se pare că n-ar fi tocmai nevoie să le căutam pe malurile Nilului”.⁵⁹ Piesa a stârnit o acerbă polemică în ziarele ardelen, fiind atacată de Tăslăuanu în *Luceafărul*, de Goga în *Țara noastră*, de Unirea de la Blaj și apărată de Aurel P. Bănuțiu, Ioan P. Lazăr, de *Gazeta Transilvaniei*, *Telegraful Român* etc.⁶⁰ Ultimul act al acestei polemici a fost premiera piesei, în septembrie 1909, de către *Societatea pentru fond teatral*, care s-a și îngrijit de tipărirea ei.⁶¹ În anii următori ea a mai fost jucată pe scenele teatrului amator ardelean, printre care avem știre de “serbarea teatrală, declamatorică, împreună cu dans” a tinerimii române din Sisești, de la 1 februarie 1914.⁶²

“Întoarcerea spre țăranime”, văzută ca depozitară a tuturor valorilor spirituale autentic naționale, a fost o constantă a atitudinii intelectualității ardelen de la începutul secolului. Această atitudine, susținută în mod secret de

⁵⁷ Vezi *O lămurire*, *Gazeta de Duminecă*, VI, 20, 17 mai 1909, p. 6 (răspuns la un articol din *Telegraful Român*).

⁵⁸ Asupra desfășurării reprezentației teatrale, vezi articolele semnate de Comitetul aranjator (I. P. Lazăr și D. Stoica) în *Gazeta de Duminecă*, *Serbările noastre*, nr. 29, 13 iulie, pp. 1-2; *Serbările de la Șimleu*, idem, nr. 30, 20 iulie, p. 1; *Astra la Șimleu. După serbări*, nr. 31-32, 3 august, pp. 5-7. De asemenea, relatările însoțite de fotografii ale lui Ștefan Mărcuș, “*Thalia română*”. *Contribuții la istoria teatrului românesc din Ardeal, Banat și părțile ungurene*, Timișoara, 1945, pp. 288b, 382, 383, 385, 440.

⁵⁹ Apud. Ion Roman, *Al. Vlahuță, în: Istoria literaturii române, III. Epoca marilor clasici*, Editura Academiei, București, 1973, p. 748.

⁶⁰ *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 31-32, 3 august 1908, pp. 8-9 (reproduce aprecierea *Gazetei Transilvaniei*); *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 33, 10 august 1908, p. 2 (răspuns la recenziile ziarului *Unirea din Blaj*); O. C. Tăslăuanu, *Luceafărul*, nr. 18 și 19, 1908; O. Goga, *Țara Noastră* nr. 33, 1908; replica lui D. Stoica, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 39, 21 septembrie 1908, pp. 2-3 (reprodusă din *Telegraful Român*) și nr. 40, 28 septembrie 1908, pp. 2-4, 9; *Țara Noastră*, nr. 3, 1908; *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 41, 5 octombrie 1908, pp. 5-6 (reproduce replica *Telegrafului Român* la articolul de răspuns din *Țara Noastră*); *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 37, 20 septembrie, pp. 6-7.

⁶¹ Vezi *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 37, septembrie 1909, pp. 6-7 și nr. 52, decembrie 1909, p. 9.

⁶² Știrea, *Baia Mare*, I, nr. 36, 1926, p. 1, apud Valeriu Achim, *Nord-vestul Transilvaniei. Cultură națională - finalitate politică, 1848-1918*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1998, pp. 299.

tradiționalismul teosofic, l-a dus pe Dionisie Stoica pe poziții anti-moderniste făcându-l să respingă noua poezie a lui Emil Isac nu atât din suspiciune față de noile curente venite din Occident, cât din teama că tendințele inovatoare ar putea duce la îndepărtarea de popor, în speță de țărănime, de folclor (*"Modernismul" nu e de doi*)⁶³. Obiectivul său era "ridicarea culturai românești la înălțimile ce i se cuvin" și apărarea ei de ceea ce era considerat a fi o invazie a "străinismului" (*Aniversarea amintirii lui Eminescu și străinismul în Sălaj*).⁶⁴ În jurul aceleiași chestiuni se va învărti și polemica stârnită de articolul despre cele "două culturi" semnat de Tăslăuanu, cel care mai târziu, în *Amintiri de la "Luceafărul"* îl va acuza, în ciuda oricărui bun simț, de "cosmopolitism". Într-o conferință, Stoica exprima astfel neliniștea sa: "Suntem amenințați de primejdia dezbinării în două tabere: de o parte țărănimea săracă, necăjită, lipsită de civilizație, dar cu un sănătos și puternic fond de cultură națională, iar pe de alta intelectualii imbuiați de o cultură străină, vorbitori ai unei limbi neromânești, iubitori ai unor moravuri potrivnice firei noastre etnice."⁶⁵

Pentru a păstra contactul cu publicul, care pentru el era în primul rând țărănimea ardeleană, Stoica a făcut o publicistică activă în gazetele pe care le-a condus sau ale altora, a participat la toate asociațiile culturale și a fost mereu printre fruntașii serbărilor și reuniunile românești din Transilvania. Imediat după încheierea festivităților de la Șimleu, el a plecat la Oravița unde avea loc, între 27 și 30 august, adunarea generală a *Societății teatrale*, al cărei notar a și fost numit alături de Bănuțiu.⁶⁶ După ce a făcut o lună de serviciu militar obligatoriu la Sibiu, s-a înapoiat la Șimleu dar numai pentru a pleca din nou, de această dată la Cernăuți, pare-se pentru studii teologice. S-a întors în aprilie 1909, anunțând că a studiat situația culturală a românilor bucovineni despre care publică o serie de articole și note.⁶⁷ În luna septembrie a participat la serbările de la Alba Iulia prilejuite de adunarea generală a *Societății teatrale* iar în luna octombrie, la serbarea Astei cu ocazia adunării generale de la Sibiu – când s-a distribuit și premiul Andrei Mureșanu - și la *Centenarul Șaguna* marcat de Congresul național bisericesc. În decembrie el se afla la Arad, la înființarea primei societăți a gazetarilor români ardeleni, numită *Sindicatul presei românești* - prin care ei puteau face parte din

⁶³ Dionisie Stoica, *"Modernismul" nu e de noi*, *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 11, 15 martie 1909, pp. 2-4. Aceași poziție față de poezia și proza modernistă o susținuse înainte în coloanele revistei, tânărul critic semănătorist Petre Suciu (rudenie cu Silviu Suciu?).

⁶⁴ Dionisie Stoica, *Aniversarea amintirii lui Eminescu și străinismul în Sălaj*, *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 25, 21 iunie/4 iulie 1909, pp. 1-2.

⁶⁵ Dionisie Stoica, *Punctul nostru de vedere*, loc. cit.

⁶⁶ Dionisie Stoica, *Serbările din Oravița*, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 35, 24 august 1908, p. 4; *Serbările din Oravița. Adunarea generală a societății noastre teatrale (27-30 august)*, idem, nr. 36, 31 august 1908, pp. 1-11; *Note, impresii și experiențe dela Oravița*, idem, nr. 37, 7 septembrie 1908, pp. 1-4.

⁶⁷ *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 15, 12 aprilie 1909.

organizația internațională a ziariștilor și informa străinătatea despre “asuprirea națională” a românilor din Transilvania - și este ales membru în comitetul ei.⁶⁸

Odată cu luna iulie 1910, moment al radicalizării mișcării politice românești din Transilvania,⁶⁹ Dionisie Stoica a părăsit Șimleul și *Gazeta de Duminecă* pentru a ocupa funcția de director executiv la Banca “Luncana” din Marghita proaspăt înființată într-o zonă “curat românească” unde existau numai bănci ne-românești. El nu a încetat să scrie la săptămânalul șimleuan pe care îl făcuse unul dintre cele mai bune din Ardeal, însă și-a continuat activitatea de trezire națională și culturală a românilor într-o altă zonă, unde aceștia erau lipsiți de instituții proprii. La scurt timp, în luna octombrie, el a creat Despărțământul Marghita al Astrei, pe care l-a condus în calitate de președinte.⁷⁰ În lipsa lui, însă, *Gazeta de Duminecă* a redevenit “foaie populară” în martie 1911, iar în scurt timp și-a încetat apariția, asemenea *Semănătorului* a cărui direcție o reprezentase în nord-vestul Transilvaniei. Unde a publicat după această dată, ce rol a jucat pe mai departe în mișcarea națională, care a fost evoluția sa teosofică, în ce împrejurări a participat la război? Rămâne în sarcina cercetărilor viitoare să facă lumină asupra perioadei ce s-a scurs până la tragica sa moarte.

La fel ca și *Poporul Român*, nici *Gazeta de Duminecă* nu trădează vreo opțiune teosofică. Deși chiar fondatorul ei, Ioan P. Lazăr, pare să fi avut astfel de simpatii, ea nu privilegiază în general o filosofie sau alta, urmând o linie politică și culturală moderat-naționalistă. Informațiile referitoare la India sau la religiile orientale se restrâng la notițe de tipul curiozităților și la frumoase ilustrații explicate pe pagina întâi. După venirea lui Dionisie Stoica la conducerea revistei, acestea își reduc considerabil numărul.

Școală Bengală ilustrează o școală de fete din Calcutta, o platformă acoperită cu bambus pe care șed elevele cu picioarele încrucișate, pregătindu-se să facă o ofrandă zeiței cunoașterii, Sarasvati. *Icoane din Tibet* arată un grup de femei din etnia *lepca*, un lama tibetan ținând în mâini roata de rugăciuni și mătaniile și un *chorten* ridicat în amintirea preoților sfinți. *O procesiune japoneză* ilustrează sărbătoarea templului Camo din vechea capitală Kioto, “dignitari bisericești” și preoți urmați de bivolița de jertfă și de public. Poporul japonez e caracterizat

⁶⁸ Vezi *Sindicatul presei românești*, Tribuna, Arad, nr. 267, 8/21 decembrie 1909. Prima ședință a comitetului sindicatului s-a ținut la 13/26 decembrie 1909 sub președinția lui Octavian Goga. Cf. Tribuna, nr. 272, 13/26 decembrie 1909. Vicepreședinte a fost ales Sever Bocu (Tribuna), secretar Iosif Schiopul (Tribuna), iar comitetul era alcătuit din Lucian Bolcaș (Lupta), Valeriu Braniște (Drapelul), Sever Dan (Gazeta Transilvaniei), Silvestru Moldovan (Foaia poporului, Sibiu), Dionisie Stoica (Gazeta de Duminecă), Gheorghe Stoica (Tribuna).

⁶⁹ Vezi Stelian Măndruț, *Fenomenul radicalizării mișcării naționale române din Transilvania în anul 1910*, în: *Istoria României. Pagini transilvane*, coordonator acad. Dan Berindei, Centrul de studii transilvane, Fundația culturală română, Cluj-Napoca, 1994, pp. 327-345.

⁷⁰ Apud. *De la români de pe Luncă. Adunarea bancei “Luncana”. Un nou despărțământ al Astrei*, *Gazeta de Duminecă*, VII, nr. 40-41, 23 octombrie 1910, pp. 3-4.

drept “un iubitor fanatic al budhismului (crede în mai mulți dumnezei în frunte cu *Para Brahma*)” și al ceremoniilor religioase. *Indieni rugându-se lui Dumnezeu în râul Ganges* este o obișnuită imagine a pelerinilor hinduși făcând o baie rituală pe unul din *ghat*-urile din Benares: “Indienii <...> țin că apa are menirea de a curăți sufletul. În nădejdea aceasta ies la țârmurii sfântului râu Ganges și acolo își ard morții și își scaldă sufletul curat în apa lui. În ținutul Benares, an de an și zi de zi, să adăpostesc mulțime de oameni religioși de toată vârsta pe țârmurii râului Ganges pentru a se scălda în apa lui și prin aceasta a-și câștiga ispășirea sufletelor.” *Fakiri indieni* arată un fakir așezat pe o scândură cu cuie, pe o stradă din Calcutta și un eremit de pe muntele Albu (!?) făcând *tapas* între patru focuri. *Chipuri din Birma* ilustrează diferite aspecte din viața cotidiană a celei mai răsăritene provincii a Indiilor britanice.⁷¹

Curiozitățile de la rubrica *Fel de fel* sau *Noutăți* prezintă India ca pe o țară a șerpilor, a elefanților - despre a căror vânatoare se dau detalii -, a tigrilor mănăcători de oameni, a peștilor uriași care trăiesc cinci sau șase sute de ani, a copacilor care fluieră, a ciumei etc. O notă intitulată *Neam nou în Asia*, relatează succint “descoperirea” pe care un călător rus, Kozoirev, a făcut-o într-o oază din deșertul Tarin (i.e. Tarn), unde în orașul Huma se află “un popor european de origine” care are “trăsăturile feței ca ale noastre, asemenea și moravurile” și al cărui rege poartă haine precum purtau romanii. Cu ocazia marelui cutremur de pământ din ținuturile de la poalele Himalayei, din aprilie 1905, ziarul dă informații despre prăbușirea moscheii Djuma din Lahore, “cea mai frumoasă biserică mohamedană din întreagă India”, a cazarmelor din Shimla și Dharmashala, pustierea orașului Mussorie și despre miile de morți din satele indiene.

În ceea ce privește tradițiile indienilor, se dau știri despre obiceiul jurămintelor făcute pe piei de tigru sau de șopârlă, despre “obiceiul înspăimântător al arderii văduvelor”, *sati*, se apreciază negativ vegetarianismul total etc. O frumoasă legendă e reprodușă sub titlul *Cum a fost creată femeia?*: “O legendă din Industan spune despre crearea mamei genului omenesc următoarele: Zeul focului Tvaștrie a făptuit lumea. Când era să înceapă creațiunea femeii, zeul a observat că i se sfârșise materialul întreg la alcătuirea celorlalte ființe și lucruri din lume. Întristat și mirat, a căzut pe gânduri. Deodată zeul s-a ridicat și iată ce a făcut: A luat rotunjimea lunei, încovoietura lunecoasă a șarpelui, încolăcirea gingașă a iederei și mlădioașia salciei; a mai luat catifeaua florilor, ușurătatea penei, lucirea din rază de soare, lacrimile norilor și nestatornicia vântului; dela iepure a luat frică, dela păun deșărtăciune, dela diamant tărie și dela tigru cruzime;

⁷¹ Școală Bengală, I, nr. 35, 28 august 1904, p. 1; *Icoane din Tibet*, I, nr. 53, decembrie 1904, p. 1; *O procesiune japoneză*, II, nr. 35, 10 septembrie 1905, p. 1; *Indieni rugându-se lui Dumnezeu în râul Ganges*, II, nr. 43, 5 noiembrie 1905, p. 1; *Fakiri indieni*, II, nr. 49, 17 decembrie, p. 1, 6; *Chipuri din Birma*, III, nr. 5, 11 februarie 1906, pp. 1, 6.

în sfârșit, a mai luat răceală din zăpadă, limbuție din papagal și gânduri din turturică. Toate acestea le-a mestecat la olaltă și dintrânsele a zidit femeea.“ De o atenție particulară în paginile revistei, mai ales după conflictul ruso-nipon, se bucură religia buddhistă. Printre diverse amănunte, e anunțat jubileul buddhismului din mai 1911 “când se vor împlini două mii cinci sute de ani de când principele indian Buddha (Înțeleptul), întors din pustietate, a răspândit în India învățăturile religioase care îi poartă și astăzi numele“. Se descrie procedeul alegerii unui Dalai Lama, adică a băiatului nou-născut în care se sălășluiește sufletul lui Buddha când vechiul Dalai Lama a trecut în *nirvana*, se dau amănunte despre înființarea unei biserici budhiste la Petersburg, în “țara sectelor“, în care slujesc preoți aduși din Japonia etc.⁷²

Într-o serie de trei articole asupra religiilor lumii, scrise dintr-un punct de vedere creștin, avocatul și ziaristul Coriolan Meseșan, se ocupă pe larg de “brahmanism“, de “buddhaism“, de “zaratrustiștii“ și de “nanechiștii din Hindostan“ (sikhi, discipoli ai lui Guru Nanak). Brahmanismul, a cărui scriptură “să cuprindă în cântecele Veda“, se bazează pe credința în existența mai multor zei în frunte cu *Para Brahma* - din care se derivă și în care se întoarce toată firea -, în renașteri, în iad iar credincioșii practică penitența, abstenența și viața curată. E pomenit și zeul Vișnu care s-a întrupat pentru omenime. “Fericirea vecinică însă o poate aștepta numai acel brahmin care sau să lasă a fi strivit de carul cortegiului în onoarea zeilor, sau să aruncă de bunăvoie de pe obiectele cele mai înalte ca îndată să poată începe procesul de purificare.“ În buddhism se crede că “dumnezeii stau sub forța necuprinsă a sorții, care i-a silit să construească lumea și apoi îi va sili să o nimicească“, se admite existența purgatoriului (*sukhavati*) prin care trec sufletele înainte de a ajunge în *nirvana* iar oamenii foarte păcătoși fie se transformă după moarte în monștri, fie ajung în iad. “Cel dintâiu Buddha a fost *Siddharta*, conceput fără maculă în forma unui elefant alb din regiunile zăilor; a ajuns în forma unei raze în cinci culori în pântecile mamei Sale. Buddha au fost mulți și numărul lor e infinit. Ei, după moartea fizică, aflând adevărul, adecă haina despărțirii de viața pământească, reîntorcându-să în lume, îl

⁷² *Tigri mîncători de oameni în India*, I, nr. 43, 23 octombrie 1904, p. 7; *Neam nou în Asia*, II, nr. 12, 2 aprilie 1905, p. 7; *Un pește uriaș*, II, nr. 13, 9 aprilie 1905, p. 7; *Ciuma în India*, II, nr. 14, 16 aprilie 1905, p. 7; “*n țeara elefanților și a șerpilor*“, II, nr. 15, 23 aprilie 1905, p. 7; *Mare cutremur de pământ în India*, II, nr. 16, 30 aprilie 1905, p. 10; *Arderea văduvelor în India*, II, nr. 18, 14 mai 1905, p. 5, republicat în nr. 50, 24 decembrie 1905, pp. 6-7; *Un copac care fluieră*, II, nr. 19, 21 mai 1905, p. 7; *Jurăminte ciudate*, II, nr. 30, 6 august 1905, p. 7; *Cum se prind elefanții în India*, III, nr. 27, 15 iulie 1906, pp. 3-4; *Fredd Foskett*, VI, nr. 2, 11 ianuarie 1909, p. 11 (un american care “prin ciudățeniile lui întrece pe oricare fachir indian“); *Vegetarianismul*, VI, nr. 21, 24 mai 1909, p. 4; *Cum a fost creată femeea?*, VII, nr. 15, 11/24 aprilie 1910, p. 7; *Cum se alege un dalai-lama?*, VII, nr. 15, 11/24 aprilie 1910, p. 7; *Jubileul Budhismului*, VII, nr. 34, 4 septembrie 1910, p. 7; *Țara sectelor*, VII, nr. 45, 20 noiembrie 1910, p. 7.

propovăduiesc omenimei. Iar adevărul aflat de cei deșteptați e că existența fizică e împreună cu durere; trebuie deci să ne nisuiim la sistarea durerii sau prin îndestulirea existenței, sau prin nimicirea ei ca să ajungem în Nirvana unde înceată durerea, înceată existența.“ Un Buddha s-a încarnat în persoana lui Dalai Lama pentru mântuirea omenirii.⁷³

Amplul studiu al lui Jules Verne, *Descoperirea Pământului*, tradus și adaptat de învățătorul Teodor Mureșanu în opt numere din 1908, face referiri la călătoriile în India întreprinse de Herodot (?!), Ktesias, Nearchos, Cosmas Indicopleustes, Fahian și Benjamin de Tudela.⁷⁴ Interesul pentru astfel de călătorii era deja curent în Șimleu, din moment ce o notă anunța plecarea lui Victor Șandor din localitate, la 25 mai 1904, pentru a călători în 200 de zile “aproape întreg rotogolul pământului”.⁷⁵ În aceeași perioadă, Ioan P. Lazăr scrie în premieră despre Otilia de Cosmuța și călătoria ei în Orient, angajându-se totodată să-i câștige colaborarea și la gazeta șimleuană.⁷⁶ Colaborarea ei a fost însă obținută, exclusiv pentru *Luceafărul*, de Tăslăuanu care, fidel idiosincraziilor sale, a publicat numai articole despre Japonia și nici unul despre India.⁷⁷

În concluzie, se poate spune că paginile *Gazetei de Duminecă* reflectă un interes moderat pentru Orient, general și uneori schematic, lipsit de orice orientare și cu atât mai puțin de una spiritualistă. Așadar “dosarul teosofic” al lui Dionisie Stoica, așa cum e cunoscut până acum, se limitează numai la conferințele publicate în volum și la cronicile despre cele ale lui Edvin Böhme, Annie Besant și ale sale proprii, adică la o perioadă cuprinsă între anii 1902 și 1905. Nu știm nimic despre activitatea sa în cadrul lojii teosofice din Budapesta, despre relațiile cu alți membrii ai mișcării sau dacă a fost membru al secțiunii esoterice a Societății Teosofice? Tot ceea ce cunoaștem este aspectul exoteric al acestei apartenențe. Dacă a fost un inițiat, nu știm de ce natură a fost aceasta, rozacruciană sau (neo)buddhistă? În textele pe care le avem la dispoziție, Stoica pare a se simți

⁷³ dr. Coriolan Meseșan, *Credința – meditațiuni*, I, II, III, *Gazeta de Duminecă*, II, nr. 4, 5, 6, 23 ianuarie, 12 și 19 februarie 1905, pp. 2-3.

⁷⁴ *Descoperirea pământului*, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 14, 15, 19, 22, 25, 27, 38, 39 din 31 martie, 6 aprilie, 4 și 25 mai, 15 și 29 iunie, 14 și 21 septembrie 1908, pp. 7, 7-8, 8-9, 8-9, 8-9, 5-6, 7-8, 7.

⁷⁵ *Un român în jurul lumii*, *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 27, 15 iulie 1906, p. 7.

⁷⁶ *Gazeta de Transilvania* din 29 martie 1904 a publicat o scurtă notiță ce semnala o femeie română pe nume Cosmuța care, aflându-se în Japonia, trimitea articole revistei budapestane *Uj Idök*. Cronicarul invita pe toți cei care pot da informații despre acea insolită femeie. La scurt timp a apărut articolul de răspuns *Femeie română în Japonia*, *Gazeta de Duminecă*, I, nr. 15, 10 april 1904, p. 8. Informațiile din el fuseseră furnizate de o rudenie, Petru Cosmuța din Șimleu, jude de tribunal în pensiune.

⁷⁷ O. Tăslăuanu s-a întâlnit cu Otilia Cosmuța în Budapesta, în seara de 13/27 iulie 1904, iar primele ei articole au apărut în numărul din 15 august al *Luceafărului*, alături de traduceri din poezi japonezi semnate de Goga. Într-o scrisoare către acesta din urmă, Tăslăuanu o numește, nu lipsit de ireverență, “turista”. Apud. *Octavian Goga în corespondență*, ediție îngrijită de Daniela Poenaru, prefată de V. Netea, Editura Minerva, București, 1975, p. 323.

mereu îndatorat să se prezinte ca un bun creștin și să alunge bănuielile că doctrina teosofică ar fi incompatibilă cu creștinismul. Cele câteva articole de Crăciun și predici pe care le-a publicat în *Familia*, *Gazeta de Duminică* și *Păstorul sufleteșc*⁷⁸ ne conving de sinceritatea sa deși – sau, poate, tocmai pentru că – creștinismul său se dovedește mai degrabă o cale morală și simbolică.

Nu știm nici care a fost atitudinea sa în 1913, atunci când cu prilejul afacerii Alcyon (Krishnamurti), Rudolf Steiner (el însuși născut în Austro-Ungaria, la Kraljevia, în 1861 și intrat în Societatea Teosofică în 1902) s-a retras definitiv, împreună cu majoritatea membrilor din secția germană, înființând Societatea Antroposofică. Elementele de care dispunem până acum nu sunt suficiente pentru a ne permite a contura portretul său “esoteric” și evoluția sa spirituală.

Cele trei conferințe au fost concepute și rostite ca o introducere pentru publicul larg și neînțiat. Ele expun într-o manieră generală, netehnică, ideile de bază ale teosofiei care abia începuseră să fie receptate în estul Europei. Dacă astăzi lectura lor de către un cititor mediu avizat ar putea dezamăgi – ca de altfel literatura teosofică, în general –, în anul 1903, printre tinerii ardeleni aflați la studii în capitala ungară, ele constituiau o noutate care surprindea și uneori provoca la reacții extreme. Adresându-se unui astfel de public, provenit în general din medii conservatoare și puritane, e de înțeles de ce Dionisie Stoica nu face nici o referire concretă la practica unui adept, la metodele de dezvoltare a puterilor spirituale capabile de o mai amplă pătrundere și dominare a realității (așa-zisele forțe oculte) sau la rolul maestrului în evoluția spirituală a unui teosof.

În conferințele sale, el nu privește teosofia ca pe o mișcare paraculturală – așa cum a fost considerată, cu condescendență, de cei mai mulți contemporani – ci ca pe un nou curent în filosofie. Tânărul student s-a “împrietinit” cu el, putându-l accepta în toate ale sale, dar era conștient că ideile acestuia au aflat răsunet și teren numai în sufletul câtorva bărbați români. Cu toate acestea, el a presimțit că noul curent filosofic ar putea aduce faloase poporului român “fiindu-le cunoscute misterele lui celor mai luminați dintre conducători, nu ca să le propage, ci ca înșiși trezindu-se la viață, să-i poată trezi și pe alții.” Acest rol iluminist atribuit teosofiei se bazează pe convingerea că ea nu este doar un alt curent filosofic, că ea nu cuprinde teorii ci este însăși cunoașterea adevărului ca atare. În consecință “nu numai că e frumos a o cunoaște, dar e și de cea mai mare trebuință și încă din punct de vedere național”.⁷⁹ Dorul de a face bine și de a-i face părtași ai

⁷⁸ Cf. *La Crăciun*, Familia, XLII, nr. 1, 1/14 ianuarie 1906, pp. 4-7; *Nașterea Mântuitorului*, *Gazeta de Duminică*, an II, no. 52, 7 ianuarie 1906, pp. 2-3; *Nașterea Domnului*, idem, an III, no. 52, 6 ianuarie 1907, pp. 4-5; *Calea cea adevărată*, idem, an IV, no. 51-52, 23 decembrie 1907, pp. 1-2.; *Cuvânt Funebral. La moartea unei mame*, idem, an V, 26 octombrie 1908, pp. 6-8 (reprodus din *Păstorul Sufleteșc*).

⁷⁹ Dionisie Stoica, *Trei conferințe teosofice*, op. cit, pp. 7, 12.

cunoașterii adevărului și pe alții l-a îndemnat să țină cele trei conferințe și apoi să le publice în broșură. Nu în ultimul rând, această decizie i-a fost influențată de descoperirea poemului filosofic *Geflüsterte Worte* al “genialei regine-poete Carmen Sylva” pentru care simțea o admirație fără margini.

Acest mod de a înțelege teosofia se datorează atât temperamentului său cât și felului în care a luat contact cu ea, și anume ca “un nou curent filosofic” venit din spațiul cultural german, departe de practicile de salon ale adeptilor anglo-americieni sau de vulgarizările franțuzești. Nu găsim în conferințele sale “misticismul vag, dezlânat, dulceag, tenebros al teosofiei engleze”, cum spunea tânărul Eliade.⁸⁰ Termenul însuși de teosofie nu avea nimic compromițător pentru Dionisie Stoica, care nu-și ia osteneala, ca atâtia alții, să-i salveze onorabilitatea prin multiple disocieri și explicații. Pe de altă parte, pentru el, teosofia denumea doctrina promovată de Elena Blavatsky – care, în 1875, întemeiasă, împreună cu colonelul Olcott, Societatea Teosofică – și nu dă decât o atenție nominală vechii tradiții teosofice europene de la Pitagora și Plotin până la Böhme, Eckhart și Swedenborg.

Stoica arată că, deși un curent nou, teosofia își are originea în India unde s-a făcut filosofie teosofică din cele mai vechi timpuri. Părintele teosofiei este Buddha iar indienii sunt apreciați drept cei mai mari filosofi. Printre precursorii ei europeni, Stoica numără pe Sofocle, lordul Bulwer cu celebrul său roman *Zanoni*, Shakespeare, Goethe, Dante, Giordano Bruno, Sienkiewicz, unele drame ale lui Alexandre Dumas și Maxim Gorki cu tragedia *Azil de noapte*. Însăși învățăturile lui Hristos îmbracă în haină frumoasă aceste adevăruri înalte. Două idei importante caracterizează acest, totuși nou, curent filosofic. Mai întâi el este considerat o cale de mijloc – asemeni filosofiei lui Buddha – între materialism și idealism, curentele filosofice predominante ale epocii contemporane. Teosofia dovedește adevărurile celui din urmă (precum nemurirea sufletului) cu mijloacele celui dintâi. În același spirit, Stoica face o distincție între cunoașterea adevărului și simțirea lui: adevărul există pentru om numai în măsura în care acesta îl poate simți (excluzând totuși vreo implicație “senzualistă”). Teosofia oferă nu doar o cale intelectuală către adevăr ci una în care treptele succesive de aproximare a lui reprezintă, deopotrivă, o realizare existențială.

După o astfel de circumscriere generală a teosofiei, următoarele două conferințe abordează două din ideile sale de bază: evoluția și renașterea și doctrina karmică. În susținerea celei dintâi doctrine, vorbitorul se sprijină și pe teoriile geofizice și darwiniste curente în epocă. Atât evoluția realului cât și imortalitatea sufletului și reîncarnarea sunt puse în acord cu interpretarea biblică. Ultima conferință, cea despre *karma*, e și cea mai consistentă, fapt care confirmă structura

⁸⁰ Mircea Eliade, *Rudolf Steiner. Ocultism, teosofie?*, Adevărul literar și artistic, București, no. 289, 20 iunie 1926, pp. 2-6; republicat în: *Misterele și inițierea orientală. Scrieri de tinerețe*, 1926, Îngrijirea ediției și note de Mircea Handoca, Humanitas, București, pp. 131-141.

pedagogică progresivă a întregului ciclu. Ea se bazează pe expunerea teoriilor celor trei *gunas* (*tamas, raja, sattva*) și a celor șapte *koșas* (trupul, corpul eteric, corpul astral, poftele, intelectul, înțelepciunea și spiritul). Importanța națională a cunoașterii acestor idei este încă o dată vădită în faptul că fiecare națiune are propria ei *karma* și urmează linia evolutivă pe care aceasta i-o imprimă. Mai mult chiar, în prezent, întreaga omenire se află în epoca trecerii de la stadiul al patrulea de dezvoltare la cel de-al cincilea, din epoca poftelor în cea a ideilor, fapt care cere o sporită conștientizare din partea indivizilor și a națiunilor.

Ciclul se încheie prin afirmarea convingerii că “națiunea noastră e coaptă pentru vieța sufletească și curentul teosofic e binevenit, nu pentru alimentarea ideilor cosmopolite, ci tocmai pentru întărirea simțemintelor naționale”. Iar în *Încheierea* volumului, autorul adaugă că ideile teosofice sunt tocmai “basa mai adevărată” pe care trebuie pusă cultura națională astfel încât să pregătească poporul român pentru marele rol ce îl va avea în Orientul Europei. “E deci tocmai din punct de vedere național de cea mai mare trebuință ca să cunoască vieța în toate misterele ei ceice pot și cei chemați, căci numai așa se va putea naște însuflețirea pentru proprietățile națiunii noastre; numai așa vom putea descoperi comorile îngropate de veacuri și numai așa se va putea pune basă unei culturi adevărat naționale. Și această cultură națională românească pe urmă va putea fi ridicată pe un pedestal atât de înalt, încât va putea fi împrumutată de viitoarele popoare, întocmai precum azi cultura popoarelor europene se hrănește din cultura fostului popor elin și roman.”⁸¹ Dionisie Stoica face și primii pași către o astfel de nouă bază a culturii române: rădăcina “pesimismului” lui Eminescu trebuie căutată, conform teosofiei, “în lupta dintre schinteia lui genială cu basa etică”⁸² iar o datină de înmormântare, citată în *Încheierea* volumului, e interpretată prin prisma teoriei celor șapte *koșas*.⁸³

Conferințele fac referiri la filosofia lui Socrate și Platon, la Biblie și învățătura lui Hristos (dar nu la teologia creștină), la teoria evoluționistă a lui Darwin, citează din *Bhagavad Gîtâ* și filosofia lui Șankara, din Paracelsus, Dante, Bruno, Eminescu, Vlahuță, trimit la cărțile lui W. Lutoslawski (*Seelenmacht*), Franz Hartmann (*Misterien, Symbole und magisch wirkende Kräfte*), Carmen Sylva (*Geflüsterte Worte*), D. Huxley (*Evidence as to man's place in nature*), a geologului Ioan Ghica (*Omul fizic și intelectual*) etc. Într-alt loc, într-un *Cuvânt Funeral*, Stoica îl citează și pe Lao Tze (*Tao te king* 54.4). În bibliografia progresivă listată la sfârșitul lucrării, operele teosofilor servesc de pregătire pentru “*Biblia*, operile lui Shankarâcharya, vorbirile lui Buddha” și, adăugată în ultimă instanță, cartea reginei Elisabeta despre care scrie că “am avut fericirea să le

⁸¹ Dionisie Stoica, *Trei conferințe teosofice*, op. cit, pp. 102-103.

⁸² *Idem*, pp. 89-91.

⁸³ *Idem*, pp. 101-102.

întregesc și să-mi adevăresc afirmările cu prețioasele citate ale celei mai înțelepte regine, cu vorbele de aur ale marelui spirit și inimi, care cu drept cuvânt se numește *mama poporului românesc*“.⁸⁴

În ansamblu, volumul tipărit e inegal cu sine și uneori cu o înlănțuire a ideilor deficitară, dar scăderile lui se pot justifica prin faptul de a fi prima tentativă - și, până astăzi, singura originală - de popularizare a teosofiei în limba română. Cu toate că nivelul său literar și ideatic nu depășește media, el merită recuperat ca document și ca un act de cultură cu totul insolit. Cu atât mai mult, poate, cu cât se pare că ne aflăm în prezența unei cărți rare: dintre toate marile biblioteci din București și Cluj, ea se păstrează doar în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.⁸⁵ Ea poate prezenta interes și pentru limbajul filosofic pe care autorul ei îl folosește, într-o perioadă în care nu se constituise definitiv un jargon filosofic românesc. Expresii precum: *a apercipia, fenomene aperciliate, a obveni, invoalvă, reagare, străformare, sistemisare, reson, resonament, consequențe, știintific / știintificește (dar și știință), ființa genului omenesc* etc. merită avute în vedere pentru o istorie completă a terminologiei filosofice românești.⁸⁶

Nu avem suficient spațiu și nici nu este scopul acestui studiu a intra în analiza ideilor teosofice sau a face aprecieri asupra valorii lor culturale în contextul civilizației europene. Ceea ce interesează aici sunt manierele diverse – “naționalistă” sau “cosmopolită” -- în care a fost înțeleasă teosofia de către români, terenul pe care ea a prins și modul în care a fost adaptată, precum și reacția culturii dominante față de adepții ei.

Teosofia este, după francmasonerie, prima doctrină esoterică ce cunoaște o considerabilă răspândire printre români. Ea va deschide interesul mai larg pentru ocultism și inițiere și va pregăti drumul pentru receptarea, după primul război mondial, a altor curente precum – pe lângă filosofia krishnamurtiană sau antroposofie, emanate din ea însăși – rosacrucianismul, tradiționalismul guenonian ori diverse gnoze orientale. Chiar dacă într-o formă deturnată și în interpretări discutabile, teosofia a contribuit la cunoașterea filosofiei indiene de către marele public. Ea a produs incontestabile reflexe în opera unor creatori de mare valoare precum Brâncuși. În 1904, pe când zăcea bolnav la Luneville, în drum spre Paris, acestuia i-a căzut în mână cartea Elenei Blavatsky, *Isis dezvăluită*, a cărei răsfoire, pare-se, i-a schimbat întregul fel de a fi și gândi.⁸⁷ Mai târziu, la

⁸⁴ Idem, p. 8.

⁸⁵ Același lucru se poate spune și despre celelalte volume ale sale, cu singura excepție a monografiei Sălajului. Cartea despre Vlahuță se găsește la Biblioteca Națională din București și la Biblioteca Județeană din Zalău.

⁸⁶ O primă încercare de acest fel, foarte meritorie dar departe de a epuiza întreaga cugetare românească, a apărut sub semnătura lui Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, Editura Științifică, București, 1996.

⁸⁷ Cf. Petre Neagoe, *Sfântul din Montparnasse*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 51. Vezi și Radu Varia, *Brâncuși*, translated by Mary Vaudoyer, Rizzoli, New York, 1986, pp. 31, 37-38, 44.

Paris, Brâncuși va citi pe Blavatsky, Schure, Fabre d'Olivet care îl vor conduce către *Cartea tibetană a morților* și biografia lui Milarepa, *Jetsun Kabun*,⁸⁸ către prietenia lui Andre Rolland de Reneville, membru al grupului *Le Grand Jeu*, întâlnirile cu Gurdjieff⁸⁹ și drumul spre India. Totuși ecoul teosofiei în lumea literelor românești a fost redus: Carmen Sylva, Bucura Dumbravă, Elena Farago, Henriette Yvonne Stahl,⁹⁰ Dan Petrașincu, Anton Dumitriu - sunt printre puținii autori care, mai mult sau mai puțin, în diverse etape ale creației lor au fost inspirați de ideile teosofice.

Pentru perspectiva istorică, pe care am privilegiat-o în această abordare, trebuie menționat că interesul românilor pentru acest curent paracultural este mai vechi decât momentul pe care îl marchează Dionisie Stoica. Încă în secolul trecut, unul din întemeietorii mișcării teosofice din Elveția franceză a fost – alături de contesa finlandeză Prozor - boierul moldovean Dumitru Rosetti-Tescanu.⁹¹ Ceea ce l-a adus la teosofie a fost studiul serios, academic, al gândirii indiene și a structurii societăților tradiționale din India. Începând din toamna anului 1867, timp de șapte ani, el a studiat dreptul la Laussane, studii pe care le-a încheiat cu dizertația *Etude critique sur la condition de la femme dans l'Inde antique*, publicată în 1875.⁹² Rosetti-Tescanu a fost un devotat prieten al lui Vasile Conta pe care l-a tradus în franceză și tipărit la Paris. În 1890, el a publicat la editura Felix Alcan, în cunoscuta colecție "Bibliothèque de Philosophie contemporaine", traducerea primului capitol al lucrării neterminate *Încercări de metafizică*, în care Conta face numeroase referințe la filosofia indiană.⁹³

⁸⁸ Aceste cărți făceau parte din biblioteca sa, după mărturiile lui Marcel Mihailovici culese de Ionel Jianu, *Brâncuși*, Edition d'Art, Paris, 1963, pp. 44-45.

⁸⁹ Cf. Pontus Hulten, Natalia Dumitrescu, Alexandre Istrati, *Brâncuși*, New York, 1987, pp. 53, 210-211.

⁹⁰ Vezi mărturiile scriitoarei despre activarea ei, în perioada interbelică, într-o lojă ("cerc") teosofică din București și despre straniile figuri ale unor teosofi precum Nicolae Serafim, Petre Calomir sau Teodor Sabău, în volumele: *Le témoin de l'éternité*, Preface de Jean Herbert, Editions Caractères, Paris, 1975; traducere românească de Viorica D. Ciorbagiu, *Martorul eternității*, Editura Universal Dalsi, București, 1995, pp. 48-82 și Mihaela Cristea, *Despre realitatea iluziei: de vorbă cu Henriette Yvonne Stahl*, Editura Minerva, București, 1996.

⁹¹ Cf. Bucura Dumbravă, *În lumina teozofiei*, în vol: *Pe drumurile Indiei...*, <ediție îngrijită de Emanoil Bucuța și Ștefan Nenitescu>, 1927, p. 70.

⁹² *Etude critique sur la condition de la femme dans l'Inde antique*, Dissertation a la Faculte de Lausanne, Lausanne, 1875, 125 pp. Despre perioada studiilor sale la Laussane, a se vedea Gen R. Rosetti, *Costachi Rosetti-Tescanu, 1814-1879*, Memoriile Academiei Române, Secția Istorică, seria III, Tomul XIX, mem. 18, pp. 246-248. Gândirea politică și juridică indiană pare să-l fi preocupat în mod serios, ca un posibil model explicativ al structurii societății umane în genere. Într-una din broșurile sale politice, el compară cele patru caste din *Manavadharmașashtra* cu divizarea societății românești în boieri mari, boieri mici, neguțatori și țărani. Vezi *Colegiul unic cu reprezentațiunea minorităților*, Tipografia "Românul", București, 1884, pp. 12-13.

⁹³ B. Conta, *Les fondements de la metaphysique*, traduit du roumain par D. Tescanu, (Bibliothèque de Philosophie contemporaine), Felix Alcan, Bruxelles-Paris, 1890; B. Conta, *Theorie de l'ondulation*, traduit du roumain par D. Tescanu, Felix Alcan, Bruxelles-Paris, 1895. De asemenea, articolul *Biografia lui Conta*, Convorbiri literare, București, XXIX, 1 octombrie 1895. Despre prietenia dintre cei doi, vezi Ana Conta Kernbach, *Biografia lui Vasile Conta. Adăugiri și îndreptări*, Iași, 1916, p. 32.

Însă cea care și-a legat destinul de teosofia românească, într-atât încât asocierea lor a devenit inevitabilă, este scriitoarea Bucura Dumbravă. Sub influența lui Camen Sylva, în 1912, ea a început să studieze teosofia, pe care, după primul război mondial, o va populariza prin conferințe și articole în revista *Ideea europeană*. Autoarea *Ceasurilor sfinte* se vedea într-una din viețile ei anterioare trăind în Himalaya.⁹⁴ Ea a fondat loja teosofică *Frăția* din București, a organizat primul congres teosofic român⁹⁵ iar, la 10 mai 1925, a înființat Mișcarea Teosofică din România ce unea lojele și membrii răzleți de până atunci. În luna decembrie a aceluiași an, Bucura Dumbravă a plecat în India, la congresul teosofic jubiliar ținut la Adyar, călătorie ce se va încheia cu trecerea ei în "Orientul etern".

Despre teosofii și grupările teosofice din România avem puține date la îndemână. Publicațiile acestora au fost destul de reduse: *Buletinul teosofic român* (din care Biblioteca Academiei Române posedă doar nr. 3 din 1928), *Buletinul teosofic* publicat în zece numere anual, în 1931 (scris la mașină și multiplicat, nu se găsește nici la Biblioteca Academiei, nici la cea națională) și 1933, care apoi a devenit *Revista teosofică* și a apărut anual până la sfârșitul lui 1937. În paginile acestora, alături de traduceri din teosofi străini, semnează nume precum Marcel Brăbețianu, Lucia Cosma, Ana S. Benția, E. Russo, Claudia Mileian, dr. G. C. Papagoga dar și autori cunoscuți ca Elena Farago, Anton Dumitriu și chiar ... Moses Gaster. În rapoartele Adunării Generale a Societății Teosofice, a Convenției Teosofice, care avea loc în luna decembrie a fiecărui an la Adyar și Benares în mod alternativ, sau a Federației Societăților Naționale din Europa ce se întrunea la fiecare doi ani - este publicată lista branșelor Societății Teosofice din lumea întreagă cu numele și adresele secretarilor lor.

Într-o broșură, publicată în 1924 la București, se dau câteva informații despre organizarea generală a Societății Teosofice. Ea cuprinde membri liberi și membri grupați în secțiuni. Societățile naționale sunt alcătuite fiecare din șapte branșe cel puțin, de câte minimum șapte membri fiecare.⁹⁶ În acel an existau deja, în România, patru centre teosofice: la București, Târgoviște, Turda și Cluj. În cele două orașe din Transilvania, activau Elena Lazăr și respectiv Dr. Alexandru Boszormenyi.⁹⁷ Mișcarea Teosofică din România a ajuns, în 1928, la peste 200

⁹⁴ *Vătaful de zăpezi*, proză începută în 1919 ("Legenda mea e nouă, numai începută, are ca subiect una din viețile mele anterioare, poate cea dintâiu, petrecută pe Himalaya", cf. scrisoarea din Sinaia, 19 iunie 1919, reprodusă de Emanoil Bucuța și Ștefan Nenițescu în volumul postum *Pe drumurile Indiei. Cele din urmă pagini*, 1927, p. 84) și publicată (de primul din ei) în cea de-a doua ediție a *Ceasurilor sfinte*, București, <1927>, pp. 219-232. Probabil și acesta, la fel ca multe alte ceasuri, a fost pus la cale și consumat în compania Doamnei Carmen Sylva, entuziasta tovarășă de evadări esoterice.

⁹⁵ Cf. *Primul congres teosofic român. Conferința d-nei Fanny Seculici, Evoluția femeii, Mișcarea literară*, București, I, nr. 1, 15 noiembrie 1924, p. 2.

⁹⁶ *Teosofia. Obiectul și Utilitatea ei*, Editura Cercului teosofic român "Frăția", București, 1924, p. 30-31.

⁹⁷ Idem, p. 32.

de membri și era una din cele 44 de secțiuni naționale din întreaga lume.⁹⁸ Președinta acesteia era Elena Romniceanu, cea mai apropiată prietenă și colaboratoare a Bucurei Dumbravă. Ei i-a urmat, în urma alegerilor de la adunarea generală din mai 1934, Eugenia Col. Vasilescu, fost șefă a lojei *Activitatea* din București (din iunie 1933).

În afara celor trei loji din capitală – *Frăția*, *Activitatea* și *Armonia* la care se va adăuga *Ananda*, în 1933 – mai existau în acea vreme, următoarele loji: *Transilvania* la Turda, *Egalitatea* la Cluj, *Lotus* la Oradea, *Stăruința* la Arad, *Unirea* la Timișoara, *Concordia* la Aiud, *Bucura Dumbravă* la Craiova și *Vasanta* la Chișinău. Cele mai multe loji se aflau în Transilvania, unde grupurile de la Turda și Cluj erau și cele mai vechi. Mai existau membri răzleți la Brașov, Sinaia, Târgu Mureș, Ploiești, Târgoviște și Iași. În mai 1934, membrii din Brașov s-au constituit în cercul teosofic *C. W. Leadbeater* sub președinția dr.-lui Sever Benția.⁹⁹

Elena Lazăr, președinta lojii *Transilvania* din Turda, era una din veteranele mișcării teosofice românești. Ea a participat, împreună cu fiica ei, la Congresul teosofic jubiliar de la Adyar, în decembrie 1925. Cele două românce au luat vaporul la Port-Said, la 7 decembrie, același pe care se îmbarcase Bucura Dumbravă la Trieste. În același loc, la întoarcerea din India, ele vor fi martorii tragicului sfârșit al autoarei *Ceasurilor sfinte*.¹⁰⁰ Elena Lazăr nu și-a limitat activitatea numai la orașul Turda ci a ținut conferințe și în alte localități ardelene. O găsim menționată în 1928, când, împreună cu vicepreședintele lojei, Pall Gabor, au vizitat orașele Tg. Mureș, Cluj, Timișoara etc. unde au ținut mai multe conferințe publice.¹⁰¹

Hunedoreanul Silviu Rusu, funcționar superior al statului¹⁰², a fost unul dintre cei mai fervenți și activi propagatori ai doctrinelor teosofice, mai întâi la Timișoara, iar apoi la București. În anul 1928, el era președintele lojei *Unirea* din Timișoara dar și membru cu gradul 3 al lojei francmasonice *Pax*. În această calitate, el a semnat, în ianuarie 1930, convenția de unire dintre Marea Loja Simbolică de rit ioanit din România (Brașov) și Marea Lojă Națională (București).¹⁰³ Mai târziu, mutându-se la București, a activat în lojele teosofice și francmasonice din capitală. El nu a făcut politică activă, așa cum ne asigură prietenul său L. Kalustian, dar nu e greu de intuit că a fost un simpatizant de stângă. Silviu Rusu a fost un entuziast conferențiar, traducător și publicist. La 16

⁹⁸ Zoe Pallade, *Dare de seamă*, Buletinul teosofic român, București, nr. 3, 1928, pp. 3-6.

⁹⁹ *Însemnări*, Revista teosofică, București, anul I, nr.5, mai 1934, p. 200.

¹⁰⁰ Cf. scrisoarea XI a lui Bucura Dumbravă și scrisoarea lui Suba Rao în volumul Bucura Dumbravă, *Pe drumurile Indiei...*, op. cit., pp. 94, 104, 106. Din România, mai participau la congresul teosofic și alte două doamne, d-na B. (Ana Benția ?) și d-na C. (Lucia Cosma ?). Idem, scrisoarea a X-a, op. cit., p. 94.

¹⁰¹ Zoe Pallade, loc. cit.

¹⁰² De profesie inginer, în 1936, el era secretar general la Regia Autonomă a Monopolurilor.

¹⁰³ Cf. Horia Nestorescu-Bălcești, *Ordinul Masonic Român*, Casa de editură și presă "Șansa", București, 1993, p. 513.

aprilie 1928, împreună cu Pall Gabor, a ținut, la Arad, o conferință publică la care au asistat două sute de persoane.¹⁰⁴ La 3-4 iunie, același an, Timișoara a găzduit congresul național al Societății Teosofice din România. În anul 1930, Siviu Rusu era vicepreședinte al Mișcării teosofice românești, în care calitate l-a și întâmpinat pe Krishnamurti la Constanța.¹⁰⁵ În ședința festivă a Adunării generale din 10 mai 1935, când se comemorau zece ani de la înființarea Mișcării, Silviu Rusu a arătat “ce loc ocupă teosofia în viața membrilor”.¹⁰⁶ După 1929 activitatea sa doctrinală s-a concentrat în jurul gândirii lui Krishnamurti. El a fost “agentul Stelei” în România, iar împreună cu soția sa, poeta Ștefania Zottoviceanu-Rusu, a înființat în septembrie 1929, Editura Stelei, a publicat revista *Buletinul Stelei*, a ținut numeroase conferințe despre Krishnamurti și i-a tradus cărțile și prelegerile în limba română.¹⁰⁷

După plecarea lui Silviu Rusu la București, loja timișoreană a fost condusă de dr. Bertold Sauer și apoi de Zinaida Toth care a murit în aprilie 1937. În februarie 1933, aceasta avea 39 de membri dintre care “numai 15 arată un interes mai viu”. Activitatea ei consta din ședințe duminicale, conferințe publice o dată pe lună, invitarea unui “frate” din străinătate în fiecare primăvară și era organizată în două grupuri de studiu: unul cerceta doctrina teosofică după cartea *Dharma* a lui Annie Besant iar celălalt etica după *Bhagavad-Gita*.¹⁰⁸ În lunile octombrie și noiembrie 1935, loja din Timișoara și cele din Arad și București au fost vizitate de John Cordes, vicepreședintele Societății Teosofice austriece, care a petrecut o lună în România.¹⁰⁹

Alți șefi de lojă au fost, în 1928, Bella Kovacs la Cluj, Gabriela Dr. Popovici la Oradea și Șandor Josef la Aiud. Loja *Stăruința* din Arad era prezidată în același an de Margareta Jombart secondată de Elena Grozdea, dar în martie 1933, de Emil Bene care a fost ales, în mai 1934, vicepreședinte național. Și activitatea acestei loji se orienta în două direcții: grupuri de studiu și conferințe publice.¹¹⁰

¹⁰⁴ Zoe Pallade, loc. cit.

¹⁰⁵ Cf. *Sosirea lui Krishnamurti în Capitală*, Adevărul, București, an. 43, nr. 14414, 20 decembrie 1930, p. 3.

¹⁰⁶ *Informațiuni*, Revista teosofică, București, anul II, no. 6, iunie 1935, pp. 41.

¹⁰⁷ În mai 1936, o conferință a sa era programată să se țină la Fundația Universitară Carol. Cf. Apud. Leon Kalustian, *Mihail Manoilescu, Jiddu Krishnamurti, Ion Inculeț, Zorile*, București, anul II, nr. 362, 6 mai 1936; reprodus în: *Conspirații sub cer deschis. Pagini dintr-o luptă antifascistă și democratică*, cu un cuvânt înainte de Valeriu Răpeanu, Editura Eminescu, București, 1976, pp. 77-80. Un afiș de epocă, atestă o altă conferință, miercuri, 17 ianuarie 1945, la sala Dalles, unde “Dr. Silviu Rusu va vorbi despre gânditorul hindus Krishnamurti”. Afișul se păstrează în colecția personală a domnului Romulus Maier, președintele Societății Krishnamurti din România, înființată în 1990. În posesia sa se găsesc și două conferințe dactilografiate, datorite de Silviu Rusu în anii '70 când a emigrat în Elveția. Pentru mai multe detalii, vezi studiul nostru *Krishnamurti și teosofia indianizantă în România*, în curs de publicare în revista *Bibliotheca Indica*. Traducerile semnate de el se află la nr. 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23 din bibliografia anexată.

¹⁰⁸ *Mișcarea Teosofică*, Buletinul teosofic, București, anul II, nr. 2, februarie 1933, p. 46.

¹⁰⁹ *Însemnări*, Revista teosofică, București, anul II, nr. 9, noiembrie 1935, p. 39.

¹¹⁰ Buletinul teosofic, București, anul II, nr. 3, martie 1933, p. 70.

Acestea par a fi fost liniamentele generale ale activității tuturor lojelor teosofice, alături de înființarea unui cămin și a unei biblioteci proprii și de editarea de lucrări teosofice în limba română. *Bhagavad Gîtâ* era una din cărțile predilecte de studiu. Ea fusese deja tradusă în românește de două ori, mai întâi de poetul Dimitrie Nanu, în 1922 iar zece ani mai târziu de teologul (și francmasonul renegat) Ioan Mihălcescu. Alte direcții de activitate se desfășurau prin cele două ordine, al Stelei, care în 1928 era condus de doamna Cordoneanu și al Serviciului, condus de Lucia Calomeri. Hatha-yoga, vegetarianismul, credința în Supraom, obsesia supranaturalului, misterele de tot felul erau, în mod general, asociate convingerilor și practicilor teosofice.

“Sărbătorile” teosofilor erau Ziua Lotusului Alb, aniversarea morții lui Elena Blavatsky (8 mai), Ziua Adyarului (17 februarie), aniversarea fondării Societății Teosofice la 17 noiembrie și a secțiunii românești la 10 mai. Alte evenimente importante erau congresul național, congresul federației europene, congresul teosofic general de la Adyar și Benares, congresul Stelei. După moartea lui Bucura Dumbravă, România a fost, în general, reprezentată la aceste congrese de membri străini. În rândul evenimentelor se înscriau și vizitele unor teosofi marcanti precum Krishnamurti (20-23 decembrie 1930, la București), profesorul Ernest Wood (în primăvara lui 1932, la București, Chișinău și Brașov), G. S. Arundale cu soția sa Rukmini Devi (5-7 octombrie 1936, la București) dar chiar și a unor teosofi obișnuiți din India precum Syead Turab Aly din Hyderabad (iunie 1936) sau Kabradji din Adyar (iulie 1937). Și Annie Besant plănuise să viziteze România în 1928 împreună cu Krishnamurti.¹¹¹ Nu se știe dacă starea sănătății a fost cea care nu i-a permis să o facă sau gestul de ruptură al lui Krishnamurti, când în anul următor a dizolvat Ordinul Stelei.

Răspândirea și organizarea instituțională a teosofiei în România după primul război mondial, a provocat reacții, câteodată violente, din partea culturii dominante. În Europa, mișcarea teosofică se manifesta atunci ca o promotoare declarată a internaționalismului. Ținând seama de polarizarea interbelică a societății românești, acest fapt situa noua generație de adepți ai teosofiei la polul opus naționalismului. Ei erau văzuți de biserica ortodoxă și de scriitorii creștini ca o sectă religioasă fără legătură cu tradiția românească, recrutându-și adepții “dintre acele «suflete neliniștite» care, împletind raționalismul ateu cu principii ale religiei creștine, cred că pot face din religie un articol de sport sau de modă” și “care, din ignoranță, lene, modă sau interes, îngroașă numărul vrăjmașilor creștinismului”.¹¹² Cu ocazia vizitei lui Krishnamurti la București, la 22 decembrie

¹¹¹ Zoe Pallade, loc. cit., p. 7.

¹¹² Ioan Gh. Savin, *Apologetica. Elemente de filosofia religiei creștine*, Editura Cartea Românească, București, 1929; reeditată cu titlul *Apărarea credinței. Tratat de apologetică*, ediție îngrijită de Dora Mezdrea, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 14 și 157, nota 15.

1930, studenții din organizațiile creștine, “gărzile universitare”, i-au pregătit o primire ostilă în Gara de Nord, drept care gânditorul hindus a trebuit să descindă în capitală prin Gara Mogoșoaia.¹¹³ Studenții - care ulterior au aruncat în sala de conferințe de la Athenée Palace, o fiolă cu gaze rău mirositoare – îl considerau pe fostul Mesia al teosofilor, “subversiv”, iar autoritățile române s-au văzut nevoite să-l anunțe că nu-i vor putea garanta integritatea în cazul în care își va face totuși apariția publică.¹¹⁴ Aceste “agitații violente care pentru întâia oară îl izbeau de patru ani de când umblă peste întreg pământul”¹¹⁵ nu erau străine de faptul că teosofia era combătută în manualele de apologetică și sectologie printre adversarii religiei creștine și atacată de la catedră de mari profesori precum Vasile Găină, Irineu Mihălcescu, Petre Rezuș, Ioan Gh. Savin sau Vasile Suciuc.¹¹⁶

Asociată în aceste critici, încă din deceniul al treilea, cu francmasoneria, teosofia va fi condamnată spre sfârșitul deceniului al patrulea drept un instrument al “conspirației iudeo-masonice”.¹¹⁷ Adevărul este că majoritatea teosofilor erau și membrii ai lojelor francmasonice iar organizarea instituțională a Societății Teosofice își avea cel puțin sursa de inspirație în cea a masoneriei. Bucura Dumbravă a fost membră în loja feminină *Steaua Orientului* din București. Alți teosofi precum Silviu Rusu, magistratul Mihail Drăgănescu din Craiova, ing. N. I. Nicolau, Zoe C. Pallade, dr. Solomon Diamant etc. au fost și francmasoni cunoscuți. În acea perioadă, chiar și atitudinea Ministerului de Interne se va dovedi fățiș ostilă: o conferință a lui Silviu Rusu despre Krishnamurti ce era programată a se ține, în mai 1936, la Fundația Universitară Carol a fost interzisă de Ion Inculeț în ultimul moment iar publicul împrăștiat de poliție cu bastoanele.¹¹⁸

¹¹³ Cf. C. Bal., *Sosirea poetului Krishnamurti în Capitală*, Dimineața, București, an. 24, nr. 8622, 21 decembrie 1930, p. 3.

¹¹⁴ Cf. F. Dima, *Krishnamurti în groapa ... leilor. Ascultându-l pe filosoful hindus la Athenée Palace*, Adevărul, București, an. 43, nr. 14415, 23 decembrie 1930, p. 3; H. Romniceanu, *Conferința lui Krishnamurti*, Dimineața, București, an. 24, nr. 8625, 24 decembrie 1930, p. 15.

¹¹⁵ Ștefania Zottoviceanu-Russu, *Informații despre Krishnamurti*, Buletinul Stelei, București, II. nr. 2, februarie 1931, p. 33.

¹¹⁶ Vezi, inter alia, Ioan Gh. Savin, *Apologetica*, op. cit.; Idem, *Creștinism și teosofie*, în: *Iconoclaști și apostați contemporani*, București, Tipografia cărților bisericești, 1932, pp. 16-21; ediția a doua, Editura Anastasia, București, 1995, pp. 29-34; Irineu Mihălcescu, *Curs de teologie fundamentală sau Apologetică*, București, 1932; idem, *Teosofia*, în: *Teologia luplătoare*, Editura Cugetarea, Budcurești, 1941; ediția a doua, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1994, pp. 146-152; Al. N. Constantinescu, *Teosofii. Originea, doctrina, scopul și organizația*, în: *Sectologie. Combaterea sectelor din România și istoricul lor*, ediția a II-a revăzută și adaogită, Tipografiile române unite, București, 1929, pp. 180-183; Gr. Gh. Comșa, *Noua călăuză pentru cunoașterea și combaterea sectelor religioase*, Arad, 1927, V. Gh. Ispir, *Istoria sectelor*, curs, 1926/1927, *Curs de sectologie*, 1927/1928, 1928/1929, Facultatea de Teologie din București (cursuri litografiate).

¹¹⁷ Toma Petrescu, *Conspirația iudeo-masoneriei contra Bisericii Creștine. Demascarea teosofiei...*, Editura “Litera Creștină”, <București>, 1937, 77 pp.

¹¹⁸ L. Kalustian, loc. cit.

Și tânărul Eliade a fost interesat la un moment dat de doctrinele teosofice, despre care a scris nu puține articole¹¹⁹ și pe care ulterior le va atribui personajelor sale literare. Biblioteca doctorului Zerlendi e înzestrată cu cei mai buni clasici ai ocultismului, ermetismului și teosofiei iar sobrul și eruditul Van Manen nu se va jena să-i citească, alături de austere ediții filologice ale orientaliștilor germani sau englezi. Deși a rămas curios înspre teosofie – neconcesiv însă cu vulgarizatorii ei – Eliade o făcea de pe o poziție ireconciliabilă. Într-unul din articolele din seria celebrului său *Itinerariu spiritual*, intitulat *Teosofie?*, el se simțea obligat să distingă misticismul generației sale de cel “împur și pe alocuri ieșit din matcă” al teosofiei popularizată - și compromisă - de Societatea Teosofică. Urmând critica guenoniană, Eliade vedea cele trei mari greșeli ale acestei doctrine în: introducerea “spiritului evoluției”, “nehibzuita gravitare către un budism aproximativ” și încercarea de a face misticismul “valabil prin explicații”. Recunoscând că teosofia “A înlesnit, totuși, împlinirea adevăratei științe a sufletului necunoscut. A stârnit interesul marelui public pentru Orient și metapsihică.”, articolul se încheie însă cu un aspru rechizitoriu: “Curentul acesta de vag și hibrid misticism a păcătuțit împotriva spiritului european: a îndepărtat conștiințele de experiența creștină, a rupt axele credinței și rugăciunii, a

¹¹⁹ Vezi, printre altele, *Rudolf Steiner. Ocultism, teosofie?*, loc. cit; *Adyar*. Cuvântul, an V, no. 1366, 9 februarie 1929, pp. 1-2; *Annie Besant*, idem, an X, no. 3026, 27 septembrie 1933, p. 1. Aflat la Adyar, în timpul congresului de la Benares, regreta că nici Annie Besant, nici Krishnamurti și nici Nala Rao nu sunt acolo. Istoricul religiilor de mai târziu se va jena de aceasta, ca și de alte entuziasme de tinerete pentru “gnoze orientale”, precum ocultismul (cf. Zigu Leibovici, *Mircea Eliade*, Vlăstarul, VI, no. 6, 1930, pp. 2-3), tradiționalismul guenonian sau spiritualismul lui Tagore. El nu a avut relații cordiale cu intelectualii și scriitorii cu recunoscute afinități teosofice deși a fost legat cu o puternică și stranie prietenie de o krishnamurtiană precum Sorana Țopa. Eliade e cel care l-a inițiat pe Marcel Avramescu în lectura operelor lui Guenon (vezi Barbu Brezianu, *Elevi de mare clasă. Despre Eliade Mircea și colegii lui de liceu*, Almanahul literar, 1985, pp. 66-70, informație primită chiar de la sursă) iar mai târziu va colabora, sub un esoteric pseudonim Krm, la revista acestuia, *Memra* (an I, no. 1, decembrie 1934, pp. 13-16; no. 2-3, ianuarie-aprilie 1935, pp. 19-20). Ulterior, după succesul său în Occident, va nega orice influență a lui Guenon, a cărui operă pretinde a o fi cunoscut mai târziu (vezi *L'Epreuve du labyrinthe*. Entretiens avec Cl. H. Rocquet, Belfond, Paris, 1978; *Încercarea labirintului*, traducere și note de Doina Cornea, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 128) și se va raporta la el într-un mod cu totul diferit (*Un autre regard sur l'esoterisme: René Guenon*, în volumul *René Guenon*, cahier dirigé par Jean-Pierre Laurant et Paul Barbanegra, L'herne, Paris, 1989, pp. 239-241; reproduș din *L'occulte et le monde moderne*, aflat în volumul *Ocultisme, sorcellerie et modes culturelles. Essais*, Gallimard, Paris, 1978, pp. 65-92; inițial comunicare prezentată la Conferința memorială Freud, Philadelphia, 1974 și publicată în *Journal of the Philadelphia Association for Psychoanalysis*, I, nr. 3, septembrie 1974). Raporturile sale cu Guenon au fost discutate de Cornel Ungureanu, *JXU*, Revista de istorie și teorie literară, București, anul XXXVII, no. 1-2, ianuarie-iunie 1985, pp. 259-265; variantă adăugită în *Imediata noastră apropiere*, vol. 2, Editura Facla, Timișoara, 1989, pp. 108-128. Vezi și scrisoarea lui Eliade către Vasile Lovinescu din 7 noiembrie 1970, publicată în *Caiete Critice*, București, 1994, no. 9-11, pp. 56-57. Pentru o discuție mai amplă, vezi studiul nostru *Krishnamurti și teosofia indianizantă în România* în curs de publicare în revista *Bibliotheca Indica*.

compromis vechea teosofie, a ratat introducerea metodelor spirituale asiatice, a confundat religia cu știința și filosofia, a redus religiozitatea la o dubioasă morală umanitaristă etc.¹²⁰

Și totuși, marea răspândire a teosofiei, în diferitele ei versiuni, e un semn că ea răspundea unei nevoi spirituale pe care religia oficială nu o mai putea satisface. Fără a intra aici în acest subiect plin de miez, i se poate reproșa teosofiei faptul de a nu fi saturat această autentică aspirație cu idei și practici de o mai bună calitate, deși jumătate din vină o poartă orientalismul academic care a abordat cu uscăciune partea cea mai vie a filosofiilor orientale. Întrucât în România această disciplină era ca și inexistentă înaintea călătoriei lui Eliade în India, doctrinele teosofice au găsit aici un teren aproape lipsit de concurenți. Pe de altă parte, nu i se poate refuza teosofiei recunoaștea meritului de a fi fost “marele pionier în Occident al înțelepciunii orientale” cum o numea Jean Herbert. Pentru a ne referi numai la perioada marcată de Annie Besant, într-o carte ce i-a fost dedicată în colecția *Builders of Modern India*, C. P. Ramaswami Aiyar atrăgea atenția că “Nu trebuie să uităm că Annie Besant a fost factorul prim al influențării bărbaților și femeilor din alte țări în favoarea gândirii și culturii hinduse într-o vreme când însăși fii și fiicele Indiei deveneau străini propriei lor religii și culturi și începeau să creadă că strămoșii lor au fost barbari și uitau să învețe chiar propria lor limbă maternă, ca să nu mai vorbim de limba Vedelor și a Upanișadelor.”¹²¹ Chiar și mari spirite românești, precum Eliade, au descoperit India mai întâi din cărțile teosofilor, al căror “misticism molesitor și surpător de personalitate” i-a făcut să caute mai departe și, eventual, să ajungă la sursă.

În India, servind cu mult succes naționalismul indian și fiind de fapt unul din avanposturile sale, teosofia a avut tocmai menirea pe care Dionisie Stoica spera să i-o poată hărăzi în România. Un teosof sincer, așa cum era, nu putea să nu simtă legătura intimă dintre propria sa desăvârșire și cea a națiunii din care face parte precum și faptul că frățietatea universală se poate stabili numai între națiuni împlinite. Nu e vorba aici de naționalismul “antidemocratic” al celui care asuprește sau al celui care resimte o vecinătate geopolitică ostilă ci de o versiune ardeleană a naționalismului eminescian pe care, poate, nu-l așteptase să fie repus în circulație de mișcarea semănătoristă ci se născuse în sufletul său. De altfel, asemenea altor ardeleni, el era un semănătorist *avant la lettre*, lucru pe care îl dovedește publicistica sa de la *Poporul român*, înainte ca, prin colaborarea lui Iorga, în mai 1903, *Semănătorul* să-și înceapă propriu-zis influența culturală.

¹²⁰ Mircea Eliade, *Itinerariu spiritual*, VIII. *Teosofie?*, Cuvântul, București, an III, no. 903, 22 octombrie 1927, pp. 1-2; reeditat în: *Profețism românesc*, vol. I, Editura “Roza Vânturilor”, București, 1990, pp. 47-51.

¹²¹ C. P. Ramaswami Aiyar, *Annie Besant*, Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, Delhi, 1963; fourth reprint, 1992, p. 49.

În raportul, aparent reciproc-exclusiv, dintre universalismul teosofic și naționalismul său se reflectă pe de o parte, tensiunea între omul “imperial” al culturii habsburgice și cel de la începutul “veacului naționalității” iar pe de alta, problema familiară - și, am putea spune, congenerică - culturii române moderne: cum să atingi universalul fără să te înstrăinezi “românității”. El anticipează, într-un fel, tensiunea similară ce va izbucni odată cu generația interbelică, al cărei “tradiționalism” relua într-o formă mai elaborată ideile semănătoriste. Dionisie Stoica, beneficiar al unei educații filosofice, vedea raportul individual-determinații-general-absolut sub forma lui concretă individ-națiune-umanitate-dumnezeire, idee care va domina generația lui Eliade și pe care, marele găsitör de formule, Petre Țuțea a exprimat-o prin sintagma “între Dumnezeu și neamul meu”. În această viziune, națiunea e universalul concret și calea împlinirii individului și devenirii sale întru dumnezeire. Trăind momentul naționalului, iar națiunea română din Transilvania fiind lipsită de propria sa cale de a-și concretiza universalitatea, Dionisie Stoica și-a consacrat eforturile pentru a-i împlini viața interioară și existența politică. El și-a urmat *sadhana* până la ultimul sacrificiu, cel care l-a petrecut în “Orientul etern”.

În acest context, prin urmare, Dionisie Stoica este primul care ilustrează tensiunea între o gnoză universalistă și apartenența dramatică la românităte. Deși Dumitru Rosetti-Tescanu pare să fi reprezentat un precedent, stadiul actual al cunoștințelor noastre nu ne permite a afirma nimic concludent. Inițial influența ideilor teosofice adoptate de Dionisie Stoica a fost considerabilă în cercul societății “Petru Maior” și în cel al primului comitet al *Luceafărului*. Dar aparent tocmai această opțiune a fost cea care l-a înstrăinat finalmente de oamenii de valoare ai generației sale. Prietenia lui Ioan P. Lazăr, care l-a adus la *Gazeta de Duminecă* din Șimleu, pare să se fi bazat pe împărtășirea acelorași idei, atât naționale cât și teosofice, deși nu putem aduce în sprijinul acestei afirmații altă probă decât cea a perfectului tandem pe care l-au alcătuit. Poate tutela dată de Silviu Suci, părintele mișcării teosofice din Budapesta, mariajului fiicei lui Lazăr cu Emanuel Stoica sau poate faptul că unul din tipografii săi de la “Victoria”, Petre Borzescu, va bate mai târziu drumul Indiei¹²² sunt mici indicii care concură la susținerea ipotezei că teosofia pare a fi avut un cerc “secret” de adepți și la Șimleu.

Nu putem pune un verdict definitiv peste acest destin retezat în plină dezvoltare interioară și afirmare literară.¹²³ Toată această impresionantă activitate publicistică și națională, la care ne-am referit pe larg mai sus, s-a întins numai pe

¹²² Cf. Vasile Vetișanu, *Cartea Șimleului. Repere istorice și culturale ale vieții românești. Din cele mai vechi timpuri până în 1940*, Editura Litera, București, 1985, p. 229.

¹²³ După moartea sa, chiar și prietenul său, A. P. Bănuț, se va dovedi aproape la fel de necruțător în aprecieri ca și O. Tăslăuanu. Într-o scrisoare către Emanuel Stoica, el îl caracterizează drept “bun român, dar slab talent literar”, “un tânăr cu multă ambiție și cu stăruitoare râvnă de a face ceva”. Apud. Stelian Mândruț, Grațian Mărcuș, op. cit., p. 663.

durata unei decade, între vârsta de douăzeci și treizeci de ani. Câți dintre cei pe care îi numim azi, cu indistinctă admirație, "mari", își datorează statura faptului că au supraviețuit acestei vârste? În lipsa operelor pe care le pregătea, poate viitorii studenți și istorici locali vor găsi timp să se aplece asupra a ceea ce a rămas de la el și să strângă într-un volum sutele de pagini împrăștiate în gazetele primului deceniu. Deși nu putem ști ce cale ar fi urmat Dionisie Stoica după război, avem totuși suficiente motive să credem că vocea sa, înnoită odată cu țara, putea deveni una din cele care ar fi contat în România Mare.

LISTA ILUSTRĂȚILOR:

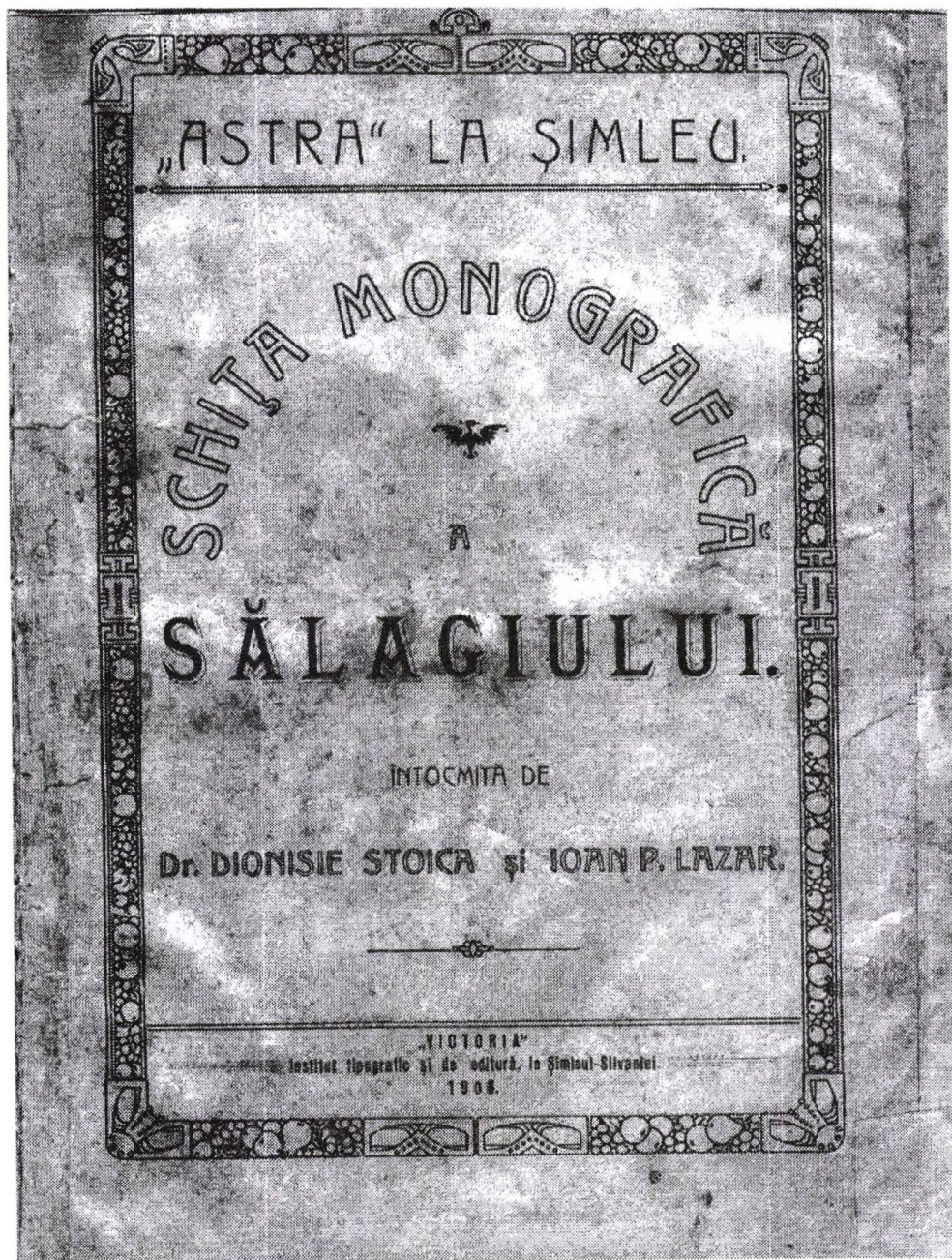
1. Dionisie Stoica în 1908, la Șimleul Silvaniei.
2. Primele trei volume publicate de Dionisie Stoica.
3. Pagini de titlu ale *Gazetei de Duminecă* din anii 1904-1906.

THEOSOPHIE AND NATIONALISM IN TRANSYLVANIA – THE CASE OF D. STOICA (ABSTRACT)

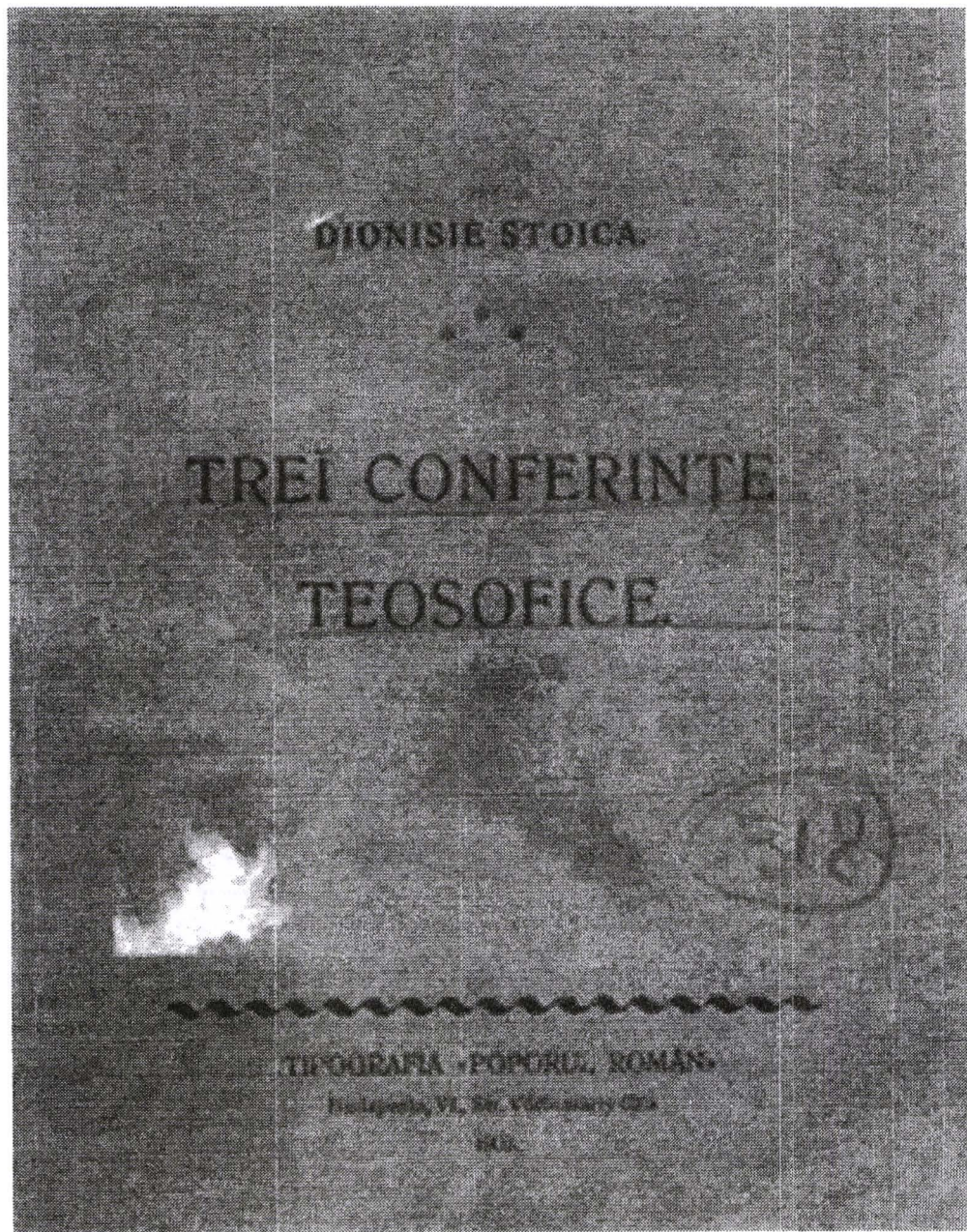
Under this title the author studies the penetration and spreading of theosophic ideas in Romania, as well as the role played in this respect by journalist D. Stoica.

Anul II,

Șinau, Duminică, 5 Noiembrie 1905

N-rul. 43

GAZETA DE DUMINECĂ

Proprietar: IOAN P. LAZAR.

Organ național-politic.

Redactor responsabil: DR. VICTOR DELEU.

ABONAMENTUL

Pe un an, în avans . . . 6 lei
Pe un jumătate de an . . . 3
Pentru România și strălădite . . . 12

Redacția și Administrația:

Șimleu-Silvaniei (Szilgyessyö).

INSERATELE:

Un rând german, prima linie 16 bani, a doua linie 15 bani, a treia linie 10 bani.
Materialele nu se însoțesc.

Indieni, rugându-se lui Dumnezeu în râul Ganges.

Fundamentul, baza iubirii și dragostei religioase, în toate timpurile a fost și rămâne una și aceeași. Iubirea, față de religie se manifestează în unul și același mod, atât în clima fierbinte, dela apele calde, cât și în clima ghețoasă dela miază-noaptea: și unii și alții se roagă și se închină la cel mai mare binefăcător, la acela unuia Dumnezeu, ori un obiect făcut de mâna omenească.

Indienii, pentru pildă, țin că apa are menirea de a curăți sufletul. În mănăstirea aceasta loc la Jarmucii stău tului din Ganges și acolo își ard morții și își scaldă sufletul curat în apa lui. În sfârșitul Renascerii, se de an și si de zi, se adăpostesc mulțime de oameni religioși, de toată vârsta, pe (Aruncat) râului Ganges pentru de a se scaldă în apa lui și prin aceasta să-și câștige ispășirea sufletelor.

Încoana noastră nu arată pe Indieni făcând acestora ceremonii religioase în apa Gangesului.

GAZETA DE DUMINECĂ

Proprietar: OTAN P. LAZAR

Organ național-politic.

Redactor responsabil: Dr. VICTOR DRLEU.

ABONAMENTUL

Pe un an 12 lei
 Pe un trimestru de an 3 lei
 Prețuri: Trimestru de abonament 75

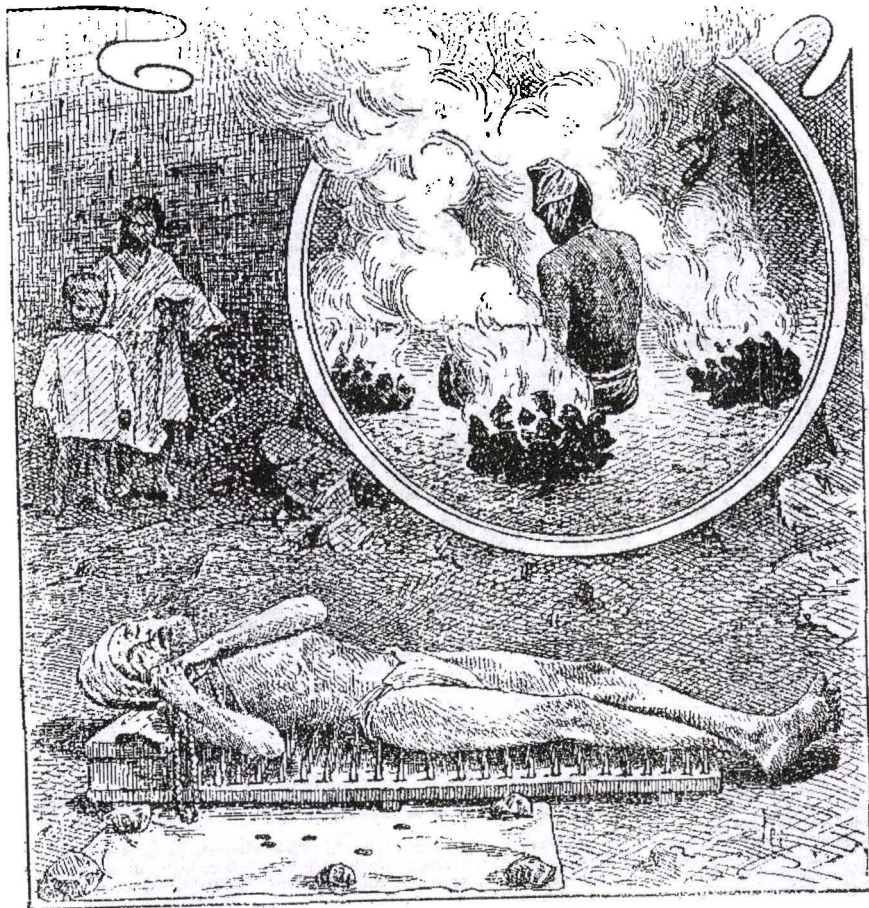
Redacția și Administrația:
 Simion Silvenel (Szilagyssimely).

INSERATUL

Un an găsimul pe un an 15 bani, a doua oară
 10 bani, a treia oară 5 bani
 Pe o săptămână 2 bani

Fakiri indieni.

Explicarea se află la pag. 6 în ziarul

Anul II

Șimleu, Duminică, 10 Septembrie 1905

N-rul. 35

GAZETA DE DUMINECĂ

Împreună cu: IOAN P. LAZAR.	Organ național-politic.	Redactor responsabil: Dr. VICTOR PERCU.
ABONAMENTUL	Redacția și Administrația: Șimleu-Silvaniei (Székelysima).	INSERATELE: Lin. și gir. mod. prin. JATA 14 bani a doua-cri. 12 bani a treia-cri 10 bani. Memorizările nu se lasă pe față.
Pentru un an în urmă: 4.000.000 Pe un jumătate de an: 3 Pentru o săptămână se înșiră: 24		

O procesiune japoneză.

Lumea căută născând nu s'a ocupat altă — în vorbă și în chipuri — en dătinio și trebilo poporului japonez ca și chiar în acești doi ani din urmă, decât a arătat dumăva între flori și Iaponi. Poporul japonez este un popor foarte harnic și vrednic de urmat în multe privințe. El este iubitor fanatic al budhismului (credo în unii mănăstiri dăunează în fața sa „Para Brahma”), apoi plin de viață, patriotism și cultură. Japonizii sunt mari iubitori ai ceremoniilor religioase. Oți ce înțelegerea unei însemnate din viață, îl îndeamnă pe japonez la procesiuni religioase.

Una dintre cele mai însemnate procesiuni o arătau astăzi călătorilor „Gazeta de Duminică”. Aceasta este sărbătorirea templului Chami din vechia capitală Chioto. Înainte mergu un mare dignitar binoicesc, îmbrăcat în țălăjii de sârbătoare. După el urmează un alt dignitar binoicesc, purtând semnele erodului budhismului. Urmează apoi preoții și jefia și în urmă marelui public plin de arăvia către „Para Brahma”. Procesiunea aceasta este împănată cu jertrea unei înșiră. Dătină aceasta își are originea de vreo două mii ani; prin urmare este foarte veche.

Vămintele sfinte, ce le îmbracă preoții, sunt pregătite anume pentru astfel de sărbători. Procesiunea celor arătați noi s'a făcut în timpul călătoriei pe la cetățile de pace în Portsmouth și Zăii au fost rugați ca să îndrepte spre bina trebilo japonezilor.

Anul III

Simleu, Duminică, 12 Februar 1906

N.-rul 5

GAZETA DE DUMINECĂ

Proprietar: IOAN P. LAZAR.

Organ național-politic.

Redactor: DR. VICTOR DELEU

ABONAMENTUL

Pe un an în urmă 4 corone
 Pe un jumătate de an 3
 Pentru România și străinătate 14

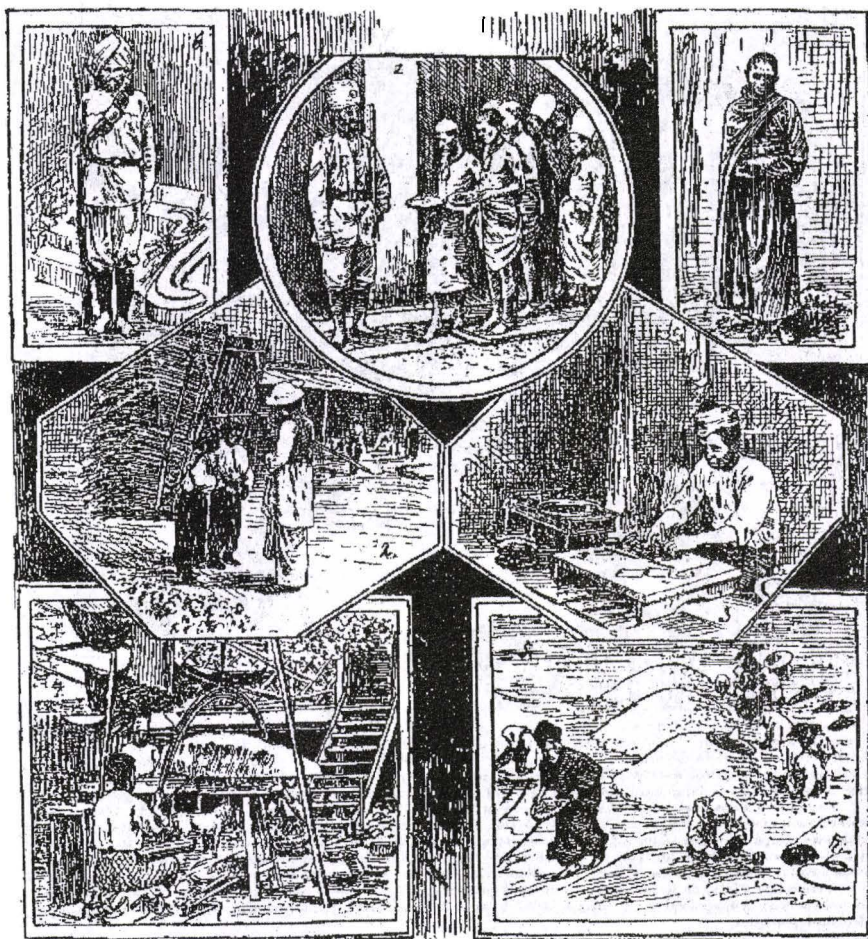
Redacția și Administrația:
 Simleu-Silveniei (Szilégysomlyó)

INSERATELE.

Un șir garantat prima dată 14 bani, a doua-ora
 12 bani, a treia-ori 10 bani.
 Modificările se fac în orice timp.

Chipuri din Birma.

(Explicația la pag. 6.)

GAZETA DE DUMINECĂ

P. 1763

ABONAMENTUL

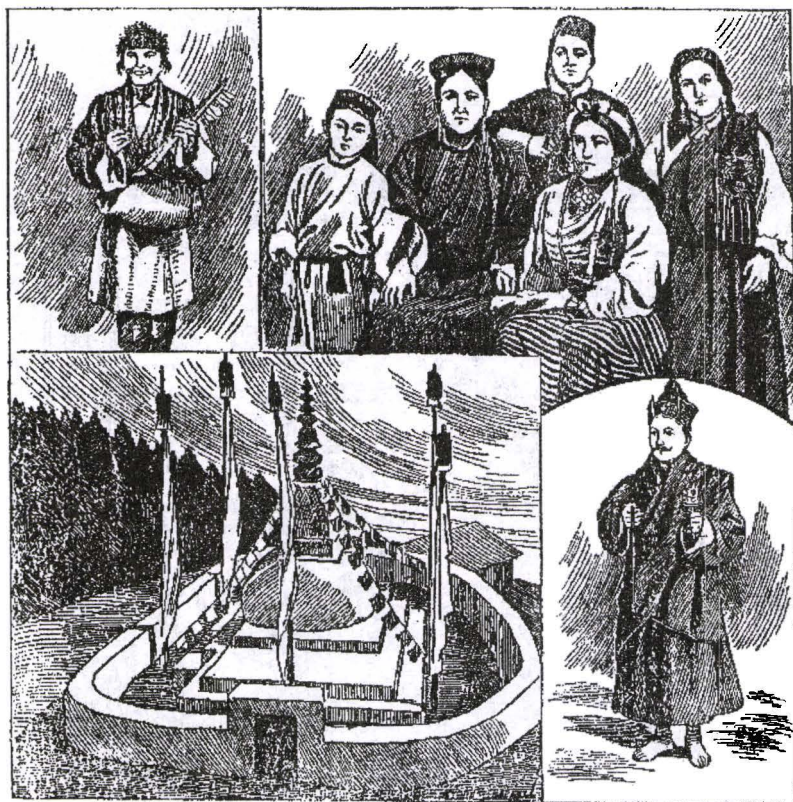
Pe un an întreg ..... 6 norde
 Pe un jumătate de an 3
 Pentru România și străinătate 10

Redacția și Administrația:
 Simion-Silvaniei (Scribysomlyo).

INSCRIBERILE

Un și germond, prusa-lă 10 bani, a două-ori
 12 bani, a trei-ori 10 bani
 Manuscrisele nu se întorc

ICOANE DIN TIBET.

Nu de mult a deschis Anglia drumul către Tibet, alinafând astfel, accesul țării, la legătură cu lumea mare și cu comerțul. În urmărea aceasta s' a dat puțința ca să se gândească amănunțit refuzitoare la organizațiunile interne și la națiunile acestui popor, care până aci era, în bună măsură, închis de către Europa cultă. Tibetanii sunt oameni de natură mielă, urâți, și nemulțumiri foarte mult către Japonia, fecin-ge să poată den din aramărușen la pământul înălțat de să vede la partea de sus a lui unei muntelui. Navalele și ang amăruș cu aera răspândă negră, vânată a dăruții puțin aceasta, să nă pe voința a plăcea mândruia, decât numai lăbătușii lor. Dintre Tibetanii receptivitate las (celi din viața lăpănuș, care au a natură și plină frumoasă, (celi-ge să poată vedea și din grădă de (celi ce năuă laomna noastră); dar pot aora de femei este în apăsare.

Interesante figure sunt și preștii din Tibet.

Ionana povărușă, în partea din jos, stău un stator preot, fiindcă într-o mână are numita „măsură de rugăciuni”, iar în cealaltă „osid-ple”. Preștii Tibetanii au istoria a lăpănuș poporului și a îndeplinii serviciul dumnezeiesc. Până nu au, ci trăsese numai din oferte cerete. Preștii, care dău a vânată la comunități cu starea lor oficioasă — după măsura — sunt amărușii ce „naomni sfârși”, și lău sălădă pomona. Un astfel de monument să poată vedea și în partea de jos a lăpănuș noastre. În culturile naomni-sfârși sunt egreale coră guri, iar aceasta sunt legată de biroul monumentalul prin alte săgurele, pe care să nă scrie rugăciuni.

Anul I.

Sâmbătă, Duminică, 28 August 1904.

Nr. 35

GAZETA DE DUMINECĂ

ABONAMENTUL

Pe un an înainte

6 lei

Pe un jumătate de an

3 lei

Prețul koudan și distribuție

10

Redacția și Administrația:

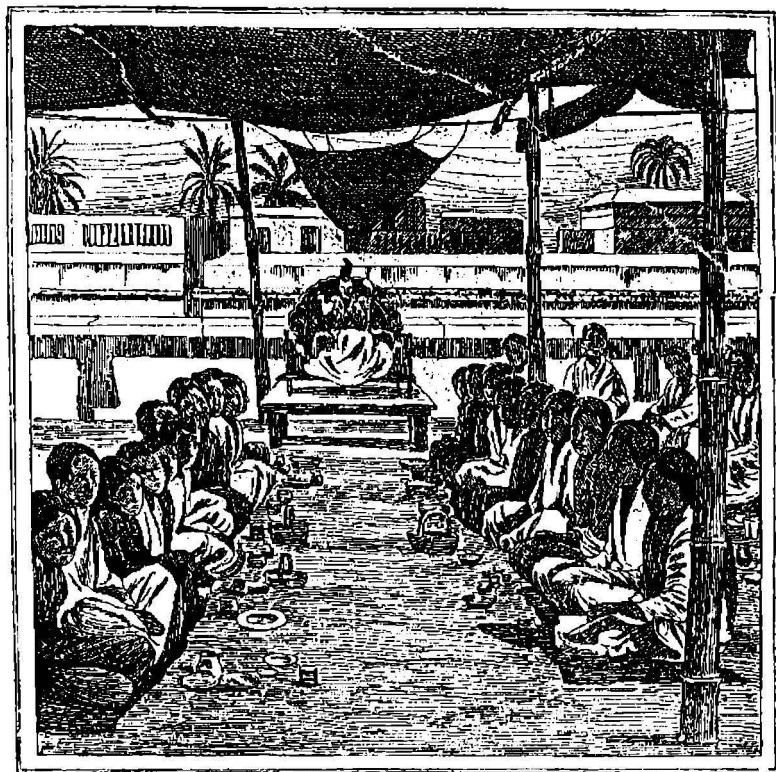
Simion Stănescu (Szilagyosnyó).

INSERATELE

Un inserat pe săptămână costă 10 lei, a două săptămâni 15 lei, a trei săptămâni 20 lei.

Manuscrisurile nu se întorc.

ȘCOALĂ BENGALĂ

În orașele cele mai mari ale Indiei și astăzi și în Calcuta, pentru copiii bengali de 5-10 ani stau deschise cava școlare de fete.

Școlile acestea le-au fondat o femeie bengală arătată, și încă nu născută în ara și aș-fel de școală.

Sub atreșina adifului, împodobit cu o înălțime de bambus (în forma unui perlele) stă pe căleșă învățătoarea; iar fetițele (școlarii) stau gura (jos) de două părți. Învățătoarea în-țurcă școlarii ceta un cașion de lut plin cu pen, jasmîn și alfel de poame și flori pe cari, înainte de a-și începe prelegările, între cântări și rugăciuni le jertăse Saravastinii (Zaiță recușcută).

20025